

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM
VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 26 Bijdragen

Dr L. WILS

DE LIBERALE
ANTWERPSE DAGBLADEN 1857-1864

1962

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

PUBLICATIONS DU CENTRE
UITGAVEN VAN HET CENTRUM

- Cahiers 1.** **Bijdragen 1.**
Neuf rapports sur les sources de l'histoire contemporaine de la Belgique — Negen verslagen betreffende de bronnen van de Belgische hedendaagse geschiedenis. 1957. fr. 45 (abonnement fr. 38)
- Cahiers 2.** **Bijdragen 2.**
A. Simon, Notes sur les archives ecclésiastiques. 1957.
fr. 45 (abonnement fr. 38)
- Cahiers 3.** **Bijdragen 3.**
A. Simon, Inventaires d'archives. (Papiers Villermont. Archives de la nonciature à Bruxelles. Archives des églises protestantes.) 1957.
fr. 45 (abonnement fr. 38)
- Bijdragen 4.** **Cahiers 4.**
A. Vermeersch en H. Wouters, Bijdragen tot de geschiedenis van de Belgische Pers 1830-1848. 1958. fr. 175 (abonnement fr. 150)
- Cahiers 5.** **Bijdragen 5.**
A. Simon, Inventaires d'archives. (Évêché de Namur. Château de Gaesbeek. Famille Van Meenen. Cure de Sainte-Gudule, Bruxelles. Famille Croij. Église Évangélique (Verviers). 1958.
fr. 55 (abonnement fr. 47)
- Cahiers 6.** **Bijdragen 6.**
J. Leclercq-Paulissen, Contribution à l'histoire de la presse tournaisienne depuis ses origines jusqu'en 1914. 1958.
fr. 80 (abonnement fr. 68)
- Bijdragen 7.** **Cahiers 7.**
W. Theuns, De organieke wet op het middelbaar onderwijs (1 juni 1850) en de conventie van Antwerpen. 1959.
fr. 40 (abonnement fr. 34)
- Bijdragen 8.** **Cahiers 8.**
M. De Vroede, Bibliografische inleiding tot de studie van de Vlaamse Beweging, 1830-1860. 1959. fr. 260 (abonnement fr. 225)
- Cahiers 9.** **Bijdragen 9.**
M. Colle-Michel, Les archives de la S.A. Cockerill-Ougrée des origines à nos jours, 1959. fr. 45 (abonnement fr. 38)
- Cahiers 10.** **Bijdragen 10.**
A. Simon, Réunions des évêques de Belgique 1830-1867, procès-verbaux. 1960. fr. 180 (abonnement fr. 152)

CENTRE INTERUNIVERSITAIRE
D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

INTERUNIVERSITAIR CENTRUM
VOOR HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

Cahiers 26 Bijdragen

Dr L. WILS

DE LIBERALE
ANTWERPSE DAGBLADEN 1857-1864

1962

ÉDITIONS NAUWELAERTS
LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
PARIS

COMITÉ DIRECTEUR
DU CENTRE
INTERUNIVERSITAIRE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

BESTUURSCOMITÉ VAN HET
INTERUNIVERSITAIR CENTRUM VOOR
HEDENDAAGSE GESCHIEDENIS

- G. JACQUEMYS, Université Libre de Bruxelles, président.
R. DEMOULIN, Université de Liège.
H. HAAG, Université de Louvain.
J. DHONDT, Universiteit Gent, secretaris penningmeester.

INLEIDING

Aan het onderzoek van de pers met het oog op de politieke geschiedenis van de 19e eeuw, wordt steeds meer belang gehecht, al is er tot nu toe weinig aan gedaan omwille van het bijzonder tijdrovend karakter van zulke opzoekingen. Voor wat Antwerpen betreft bestaan er slechts enkele lijsten van verschenen dag- en weekbladen, met in het gunstigste geval enige regels verklaring bij elk (1); en een inderhaast opgesteld gelegenheidsoverzicht, dat omwille van zijn veelomvattendheid noodzakelijk oppervlakkig werd, al blijft het steeds bruikbaar (2). Bij een studie over het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen hebben we een groot aantal gegevens verzameld, die ook voor andere zoekers nuttig zullen zijn, en die we daarom hier meedelen.

De kronologische afbakening van ons onderwerp lijkt ons verantwoord omdat de jaren 1857 tot 1864 een geheel vormen, namelijk de periode van voorbereiding en ontstaan van de Meetingpartij. Een gelijkaardige ontwikkeling deed zich trouwens ook elders in het land voor, zij het minder uitgesproken. Men zie hierover de paragraaf over „de politieke achtergrond”. Voor wat de jaren 1846-1857 betreft, hebben wij al twee studies gepubliceerd waarin een ruim gebruik werd gemaakt van de pers, en waarnaar we herhaaldelijk zullen verwijzen : *Het einde van het unionisme te Antwerpen*, in : *Bijdragen tot de geschiedenis, inzonderheid van het oud hertogdom Brabant*, 1959, blz. 179-243; en *De politieke oriëntering van de Vlaamse beweging 1840-1857* (Verhandelingen van de K.V.H.U., nr 467), Antwerpen 1959.

We hebben dit artikel beperkt tot de *liberale* dagbladen, zowel omdat we wat deze betreft over meer gegevens beschikten, als omdat zij meer in politieke verwickelingen betrokken zijn geweest dan de *katolieke*.

(1) L. TORFS, *Tijdmatic register der periodische drukpers van Antwerpen*, Antwerpen 1873 (*Extrait des Annales de l'Académie d'Archéologie de Belgique*); herdrukt als : *Journaux et Recueils Périodiques d'Anvers (1605-1867)*, Brussel 1891 (*Extrait des Éphéméridophiles*). Verder : *Liste des journaux ayant parus à Anvers depuis 1605 jusqu'au 31 décembre 1899*, in : *Anvers-Pressophile*, I-II, 1900-1901, blz. 11-112.

(2) F. PRIMS, *De katholieke dagbladpers te Antwerpen*, Antwerpen (1935). Behandelt ook de *liberale* bladen.

Als hoofdbron gebruikten we de bladen zelf. *De Grondwet* hebben we helemaal doorgenomen, de andere hier besproken organen eveneens van november 1861 tot december 1864. Van elk der vorige jaargangen hebben we tenminste verschillende maanden doorlopen, en juist die perioden die we als politiek-belangrijk hadden leren kennen; genoeg alleszins om eventuele wijzigingen in de oriëntering van nabij te kunnen volgen.

Vele gegevens ontleenden we aan de katolieke kranten, aan de weekbladen, of aan archiefbronnen. Vooral het verslagboek van de liberale associatie (VLA) was ons dienstig, dat ons door het bestuur van de Liberale en Grondwettelijke Vereniging van Antwerpen zeer bereidwillig ter inzage werd geleend. Ook in het Stadsarchief, Modern Archief (SA, MA), en papieren P. Génard (SA, Pk), in de papieren van Charles Rogier op het Algemeen Rijksarchief te Brussel (ARA, PR), en in het Archief en Museum voor het Vlaamse Cultuurleven (AMVC) vonden we belangwekkende inlichtingen. Al de hier besproken kranten, namelijk *L'Avenir*, *L'Escaut*, *De Grondwet*, *De Koophandel*, *Le Précurseur*, *De Schelde* en *L'Union Commerciale*, vonden we in de Stadsbibliotheek te Antwerpen.

DE POLITIEKE ACHTERGROND

In mei 1857 verbrijzelde een opgewonden liberale burgerij de ruiten van kloosters, katolieke dagbladen en dito parlementairen in de belangrijkste steden van het land. Ze veroorzaakte daardoor niet alleen de terugtrekking van het regeringsontwerp van wet op de liefdadigheid, maar gaf er tegelijk de genadeslag mee aan het wegwijnend unionisme. Voortaan stonden de liberale en de katolieke partij als twee scherper afgetekende blokken tegenover elkaar. Bij de gemeenteverkiezingen van oktober daaropvolgend werden de gematigde liberalen, die geweigerd hadden om de adressen aan de koning tot intrekking van het wetsontwerp te stemmen, van de partijlijsten geschrapt. De aldus geradikaliseerde liberale partij behaalde een overtuigende overwinning na een kiesstrijd van ongekeende hevigheid. De unionistische regering-De Decker trad af. Ze werd opgevolgd door een liberaal kabinet-Rogier, dat de Kamer van Volksvertegenwoordigers ontbond en door een nieuwe elektorale zege werd bevestigd op 10 december (1).

Zoals het dikwijls gebeurt, kreeg deze regering last met haar stoottroepen, die na de overwinning ontgoocheld werden door de geringe praktische resultaten welke ze meebracht. Een krachtige progressieve stroming brak door in de liberale rangen. Dit radikalisme ageerde voor vrijhandel, uitbreiding van het stemrecht, sociale maatregelen ten voordele van de arbeiders, verlichting van de fiskale lasten, vermindering van het budget van oorlog en afschaffing van de dienstplicht, officiële erkenning van het Nederlands, decentralisatie, enz. Binnen het radikalisme werd er enerzijds geijverd tegen de katolieke godsdienst, maar anderzijds voor het terzij schuiven van de godsdienst-twist om aan „de werkelijke belangen” alle aandacht te schenken. Om de oude tegenstelling katoliek-liberaal te doorkruisen en te vervangen door een nieuwe : progressief-konservatief. Die progressieve alliantie draaide onvermijdelijk tegen de liberale regering uit; vandaar dat er meer katolieken voor te vinden waren, dan vrijzinnigen. In het Vlaamse land kwam de Vlaamse beweging spoedig aan de spits van de radikale stroming, waarin zij de taalstrijd inschakelde.

(1) Voor al deze gebeurtenissen te Antwerpen, zie L. WILS, *Het einde van het unionisme...*, blz. 230-240.

Te Antwerpen kon het antiregeringsgezinde radikalisme wortelen in twee plaatselijke voedingsbodems : de versterking van de stad die tot een hevig antimilitarisme leidde (2), en de ongunstige positie van de haven die de vrijhandelsgedachte aanwakkerde (3). Daardoor werd de vorming mogelijk, einde 1862, van een sterke „Meetingpartij”, een coalitie van progressieve liberalen, flaminganten en katolieken. Die was ingebed in, en wilde zich aan het hoofd stellen van de radikale beweging in het land, met als programma : antimilitarisme, uitbreiding van het stemrecht, decentralisatie, vlaamsgezindheid, enz.

Begin 1864 beleefde de Meetingpartij een kortstondige triomf bij de val van de regering-Rogier. Maar deze herstelde zich door de verkiezingen van 11 augustus van dat jaar. De eerste periode van de Meeting, de stormloop tegen de regering, was afgesloten; ze moest zich ingraven voor een stellingen-oorlog. Ook in het land trouwens betekende 1864 tegelijk een hoogtepunt en een kentering in de democratische samenwerking van katolieken en radicalen.

(2) Van 1853 tot 1859 voerde het nagenoeg eendrachtige Antwerpen een hevige en tenslotte suksesvolle strijd om te bekomen dat de geplande vestingwerken rond de stad ruim genoeg zouden zijn om de ontwikkeling van haven en woonwijken toe te laten, en om die te beschermen tegen oorlogsgevaar. Van 1861 af ontstond er opnieuw beroering rond de militaire erfdiensbaarheden die op het omliggende platteland waren gelegd, en rond de bedreiging die het in opbouw zijnde Noordkasteel zou inhouden voor een beschieting van de stad.

(3) In 1858 en volgende jaren heerste bij de groothandel ontevredenheid over de „verwaarlozing” van Antwerpen door de regering. Het ging vooral hierom, dat de rechten die de Scheldevaart bezwaarden niet werden afgeschaft, terwijl Nederland wel soortgelijke maatregelen trof. De Belgische regering wilde namelijk die rechten in de hand houden als ruilmiddel voor de afkoop van de Scheldetol door alle zeevarende mogendheden, afkoop die pas in 1864 kon worden voltrokken.

DE GRONDWET

In de zomer van 1857, aan de vooravond van de beslissende gemeenteverkiezingen van dat jaar, verscheen een nieuw dagblad, *De Grondwet* (1). Het werd gesticht door de flamingante publicist Jan Van Ryswyck (2), met de financiële steun van een aantal gematigde liberalen (3). Hoewel de liberale associatie zich niet als zodanig mengde in de oprichting van het blad (4), in tegenstelling tot hetgeen ze in 1863 zou doen met *De Koophandel*, scheen de medewerking van individuele vooraanstaanden uit de partij een waarborg voor de oprechtheid van de liberale verklaringen van vlaamsgezindheid (5). De voornaamste aandeelhouder maakte zich echter onmiddellijk verdacht door zich op te werpen als „de kandidaat van de Vlamingen” bij de gemeenteverkiezingen. Ondanks de steun van Van Ryswyck en van diens mederedakteur Frans De Cort (6),

(1) *De Grondwet, Dagblad voor algemeene belangen*. Specimens op 8 juli en 8 augustus; eerste nummer op 5 september.

(2) 1818-1869. Zie over hem M. ROOSES, *Jan Van Ryswyck Dichter, dagbladschrijver en volksredenaar*, in : *Jan Van Ryswyck, Dicht- en prozawerken*, I, Antwerpen 1885, blz. V-LXV.

(3) Op 17 december 1862 drukte de *Grondwet* een Antwerpse korrespondentie over uit het *Journal de Liège*. Daarin werd verklaard dat Van Ryswyck bij de stichting van zijn blad aan verschillende gemeenteraadsleden ging vragen om aandelen te nemen; o.a. gaf Verhaegen 6 000 frank waarmee de pers werd gekocht; ook Wilmotte gaf een som; en nu heeft de *Grondwet* die twee uittredenden bestreden bij de gemeenteverkiezingen! — Op 18 december antwoordde Van Ryswyck persoonlijk in de *Grondwet* : „Men zei mij dat ik een leegloper was. Een schrijver is nooit een leegloper, al luiert hij nu en dan een beetje. De beschuldiging was dus vals, maar woog me toch te zwaar : ik wilde de babbelaren den bek stoppen, en maakte plan voor een dagblad. Ik had enige duiten die ik aan de onderneming wagen wilde. Dit was veel te veel gewaagd voor een arme duivel die ik ben. Ik wendde mij tot enige mensen die geen arme duivels zijn, en vroeg hun of zij een penning bij de mijne wilden leggen... Ik vond veel bereidwilligen... De korrespondent heeft het aandeel van M. Verhaegen door een vergrootglas gezien, of hij heeft wetens en willens gelogen. Wat het aandeel van de heer Wilmotte betreft, het is zo gering dat het de naam van aandeel niet kan uitstaan.” Nochtans heb ik zijn kandidatuur verdedigd. „Ik heb bij mijn zwaar, veel te zwaar aandeel, zes jaren zwaren arbeid gevoegd om dat staande te houden wat ik heb opgericht met de geringe hulp van enige vrienden.” In het weekblad *De Burger* van 24 oktober 1857 werd reder E. Verhaegen de bijzonderste aandeelhouder van de *Grondwet* genoemd.

(4) Haar verslagboek spreekt er nergens van.

(5) „Van hunne kant zegden de liberalen luidop, dat zij een toenadering tot de Vlamingen wensten... een eerste waarborg van hun goede trouw scheen te liggen in het stichten van een nieuw Vlaams dagblad — de *Grondwet*”; brief van G. in het Brusselse weekblad *De Klauwaert*, 11 okt. 1857.

(6) *De Burger* noemde op 24 oktober en op 21 november 1857 De Cort als mederedakteur. Zie over de dichter De Cort, 1834-1878, M. ROOSES, *Schetsenboek*, Gent 1877, blz. 168-198. In een nekrologisch artikel over Van Ryswyck in *De Vlaamsche School*, 1869, blz. 96, werden vermeld als opeenvolgende vaste medewerkers aan de *Grondwet* :

werd zijn kandidatuur verworpen door een vergadering van liberale flaminganten; ze werd door de associatie op andere gronden aanvaard (7).

De Grondwet vertrok zeer gematigd. In haar specimen-nummers heette het : wij zullen noch stilstaan, noch opgewonden vooruitstreven; ons eerste doel is te bewijzen dat er nog een „Vlaams schrijver te vinden is die het hoofd vrij en recht kan omhoog steken, zonder een laag werktuig van deze of gene partij te zijn... Wij houden het er voor, dat *verlicht* katholiek en *bedaard* liberaal nagenoeg hetzelfde is... *bedaard*, maar *echt liberaal!*” Onze grondwet is „Een meesterstuk van waar en wijs liberalismus, dat geen verdrukking, geen overheersing van de ene op de andere partij toelaat.” De belangen van Antwerpen moeten verdedigd worden, en die liggen vooral in de handel, niet in de politiek.

Als op 5 september 1857 het eerste nummer verscheen, achtte de *Grondwet* het nodig mee te delen dat ze zich niet buiten de politieke strijd zou houden, zoals sommigen ten onrechte uit de specimen hadden opgemaakt; de politiek is wel geen doel, maar een onmisbaar middel. Pas nadat het blad zich op 12 september nog eens had verdedigd tegen het verwijt dat het niet uitkwam voor zijn liberale opinie, gaf het zijn eerste antiklerikaal artikel (8), en toonde zich sindsdien uitgesproken liberaal.

Geleidelijk begon de krant haar stellingen binnen het liberalisme af te bakenen. Ze keerde zich scherp tegen de godsdienstig-anti-katolieke strekkingen (9) en tegen het franskiljonisme in de

De Cort, A. Van Ostaeyen, Edward Van Ryswyck, P. Billiet, Van Couteren en H. Groesser. Antoon Van Ostaeyen (1807-1864), Edward Van Ryswyck (geb. 1840; oomzegger van Jan Van Ryswyck) en Hendrik Groesser (geb. 1830) waren allen auteurs van enkele liederen; Paul Billiet (geb. 1838) maakte naam als toneelschrijver en was aan de *Grondwet* verbonden van 1858 tot 1862; Zie FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche Letterkunde*, Amsterdam-Gent 1891.

(7) G. in *De Klauwaert*, 11 en 25 okt. 1857. Verhaegen heette daar een nulliteit die zich nooit met de Vlaamse beweging had ingelaten, maar die kort geleden een miljoen geërfd had.

(8) „En toch trachten sommige doodsvijanden van 't volk weer met de oude grondbeginsels voor de dag te komen; de Grondwet te vertrappen; de Spaanse inquisitie tot stand te brengen...” en daartoe de godsdienst als voorwendsel te gebruiken om de Kerk over alles te doen heersen. En nu schrijft het *Journal de Bruxelles* dat Napoleon België en de Rijnprovincies moet inlijven!; 14 en 15 sept. 1857.

(9) Zo op 23 sept. 1857 : In het liberalisme zijn er drie groepen : jonge dwaashoofden willen de godsdienst vernietigen; de meesten weten niet wat ze willen; eindelijk zijn er degenen die „de godsdienst behouden en beschermen willen, wanneer er de *ware* strekking aan gegeven wordt... en dit zijn alleen de *ware* en oprechte liberalen.” Zij zouden moeten leiden, maar helaas vallen de teugels soms in handen van de eerste groep, met het gevolg dat de tegenpartij gebruik maakt van die misstap.

partij (10). Hoewel ze bestreden werd door antikatolieke elementen (11), week ze niet af van haar baan. Met het oog op de gemeenteverkiezingen ijverde ze tegen de uitsluiting van de gematigde liberalen (12), en voor de aansluiting van de vlaamsgezinden bij de liberale partij (13). Ze bleef antiklerikaal in de oorspronkelijke, letterlijke betekenis van het woord (14), maar godsdienstig-katoliek (15). Ze mocht rekenen op de steun van gematigde partijleiders als burgemeester Loos en eerste minister Charles Rogier (16). Haar verdiensten voor

(10) Zo op 24 sept. 1857 : „Van nature verbasterd en verfranst te zijn, is bijna voor de Vlaming een vereiste konditie geworden voor de titel van liberaal. Wees Vlaming en men houdt u verdacht!... De liberalen zijn verkeerd... de verfransing kan of mag het liberalismus der Vlamingen niet worden. Het schijnt bijna dat men hoofdzakelijker de verfransing dan het liberalismus betracht... De Vlamingen willen de vrienden der liberalen wel zijn, doch de liberalen zijn eeuwig de vijanden der Vlamingen, en daaraan hapert het werk der beschaving... Thans, schijnt het toch, begint men de misstap te zien, en wil men, wat bedorven is weer goed maken. Wij hopen en geloven het.” Op 28 nov. : „Wij kunnen niet aannemen dat de Vlaming gebruikt worde als een borstel die men in de liberale pot met Franse verf steekt om er de natie gans mede te *overschilderen!* om dan de borstel weg te werpen.”

(11) Enige dagen geleden is te Antwerpen op duizenden exemplaren een artikel van de Gentse *Broedermin* herdrukt en rondgestrooid, waarin wij konservatief werden genoemd met een liberaal masker; nu herroept de *Broedermin* zich; zullen de herdrukkers en rondstrooiers hun plicht doen?; 26 sept. 1857.

(12) Zo 25 sept. 1857 : „Met een gevoel van misnoegen zien wij 't stelsel van uitsluiting door sommige lieden meer en meer verdedigd. Er mag dan geen greintje oppositie overblijven!"; 5 okt. Hetzelfde 9 okt. Op 13 oktober een oproep om in de poll goed te stemmen : „Wij bestrijden onze vrienden niet op het terrein der politieke oprechtheid; neen, wij zeggen men hen dat de tijd gekomen is om de Antwerpse Delehayes eens en voor altijd uit de gemeenteraad te stoten", maar men werpt die benaming ten onrechte naar het hoofd van een aantal uittreddenden. Op de pollvergadering zelf sprak Van Ryswyck „in 't voordeel der toegevendheid" (*Grondwet*, 15 okt.), maar als de meerderheid anders besliste, steunde zijn blad de partijlijst. Tijdens de laatste week voor de verkiezingen week het wel eens af van zijn bezadigdheid, maar zonder in persoonlijkheden te vervallen.

(13) De liberale partij is die van het licht en de vooruitgang, dus is zij de Vlaamse partij. De katolieke partij kan niet Vlaams zijn, dat heeft de ondervinding geleerd waar er vroeger een tegennatuurlijk Vlaams-katoliek bondgenootschap tot stand kwam. Zie vooral 25 en 28 sept. 1857. Ook in november-december, met het oog op de parlementsverkiezingen, hamerde de *Grondwet* op dezelfde nagel : 23, 27, 28, 30 nov.; 5, 7, 9 dec. 1857.

(14) Zo op 5 oktober 1857 een stellingname in de betwisting rond de Gentse hoogleraar Brasseur.

(15) „Een mens moet de vrijheid hebben van handelen en vrijheid van denken, binnen de palen van 't kristendom en binnen de palen der nationale wetten"; 28 sept. 1857. Op dezelfde dag keurde de *Grondwet* af dat de Gentse studenten Almanak *Noord en Zuid* op de index was geplaatst, maar deed dat met een katolieke eerbied voor de paus. Op 7 november nam ze een aankondiging op voor de tweede jaargang. Op 26 november bepleitte ze dat niet alleen de wedde van onderwijzers en gemeentesekretarissen zouden verhoogd worden, maar ook die van de lagere geestelijkheid : „Wij zullen rechtvaardig zijn voor ieder, al staken er de overdrevenen de neus tegen op." Later zou het blad zulks nog doen : 29 jan. en 27 feb. 1861.

(16) „Vous avez eu la visite de Van Ryswyck le rédacteur du „*Grondwet*" journal flamand bien rédigé et qui gagne en influence tant en ville qu'à la campagne. Il m'a dit que vous étiez bien disposé en sa faveur. Si vous pouvez quelque chose pour lui vous ferez bien de ne pas l'oublier"; Loos aan Rogier, 27 nov. 1857; ARA, PR, 36.

de propaganda, vooral onder de godsdienstige plattelandsbevolking, waren immers duidelijk (17). Van Ryswyck was bovendien door zijn pittige volkse stijl en zijn rijke schat aan inslaande vergelijkingen een meesterlijk populair journalist.

Tot aan de parlamentsverkiezingen van 10 december 1857 was de *Grondwet* nog niet anders dan in een elektorale periode verschenen. Het was pas daarna dat ze haar programma volledig kon uitbouwen. Ze bleek nog Jozefistische opvattingen toegedaan te zijn, wellicht mede onder invloed van Van Ryswycks bewondering voor Willem I en van zijn afkeer voor de Belgische omwenteling. De eigenaar-hoofdredakteur was een overtuigd katholiek gelovige (18). Hij erkende de katholieke kerk als geestelijk gezag in de maatschappij (19), maar wilde haar onderwerpen aan de staat. Zo bij voorbeeld moest de onderwijsvrijheid worden afgeschaft, maar de éne overheidsschool zou een kristelijke geest moeten ademen door behoud van de wet van 1842 (20). De persaanvallen op de „machtoverschrijdingen der geestelijkheid” keurde hij af, maar „Wanneer het recht van een vrij burger gekrenkt wordt, 't zij door wereldlijke, 't zij door geestelijke overheden, dan moet de staat, die beide overheden *aanstelt en betaalt*, aangezet worden om zulke afwijkingen met een *officiële* tuchting te straffen” (21). Konsekwent keurde hij ook de wettelijke beperking van de kanselvrijheid goed (22), en het recht van de

(17) Voor de parlamentsverkiezingen besliste het bestuur van de liberale associatie dat ze gedurende twee weken 200 nummers per dag van *De Schelde* zou uitdelen in de stad, en evenveel van de *Grondwet* op het platteland; VLA, 16 nov. 1857.

(18) Zijn brieven aan zijn zoon (AMVC) wijzen op een diepe godsdienstzin, evenals zijn literair werk. In de ogen van Emiel Moyson was hij een „pilaarbijter” die „zich niet schaamt in de processie met een flambeeuw te gaan”; L. WILS, *De politieke oriëntering...*, blz. 81.

(19) Op 24 oktober 1864 zou hij verklaren in de gemeenteraad : „Ik zeg dat degene die zijn plichten niet vervult tegenover de Kerk, tekort komt aan zijn burgerplichten”; *Bulletin Communal*, 1864, II, blz. 593. Op 30 juni 1860 schreef hij in de *Grondwet* : men vraagt mij waarom ik zwijg over de zaak Kobuch (ontvoering van een minderjarig protestants meisje); ik wacht de rechterlijke uitspraak af. „Een pastoor zowel als een dominee is een geestelijke autoriteit die men moet eerbiedigen, omdat ze er nodig is, en men mag die autoriteit niet lichtvaardig de steen naar 't hoofd werpen, of men smijt naar 't hoofd der maatschappelijke orde... Maar, als in de hangende kwestie de justitie zal uitspraak gedaan hebben, zullen wij ook uitspraak doen en strenger wezen voor hen die aangesteld zijn om de wetten te doen eerbiedigen...”

(20) Gedurig pleitte de *Grondwet* voor schoolplicht, o.a. op 13, 14 en 15 april 1858; herhaaldelijk tegen de Belgische onderwijsvrijheid, vooral in jan. 1858 en op 28 aug. 1858. De tussenkomst van de geestelijkheid in het officieel onderwijs verdedigde zij o.a. uitvoerig op 22 jan. 1859. De weigering van de aartsbisschop om een geestelijke ter beschikking te stellen van de middelbare school van Boom, veroordeelde ze; nov. 1861.

(21) 15 april 1858.

(22) 17, 18 en 24 feb. 1859 : de kanselvrijheid doodt de politieke vrijheid.

openbare macht om over de kerkhoven te beschikken (23). Anderzijds eiste hij dat de regering zich het lot zou aantrekken van de Belgische zoeaven die door Piëmont waren krijgsgevangen genomen (24), en keerde zich tegen de Italiaanse revolutie (25). Een enkele keer verdedigde hij zelfs openlijk de noodzaak van een pauselijke staat (26).

Terwijl de *Grondwet* op godsdienstig terrein post-unionistisch bleek, evolueerde ze op alle andere gebieden snel naar het radicalisme. Al in de elektorale periode had ze daarvan enkele blijken gegeven, namelijk door het opnemen van een zeer krachtig sociaalvoelend en democratisch artikel „Over de toestand der Gentse fabriekwerkers” (27), vermoedelijk van de hand van Emiel Moyson (28); en door een stellingname tegen het „verkwisten” van ’s lands gelden aan een dotatie voor de familieleden van de koning (29).

Na de liberale overwinning in de parlementsverkiezingen hoorde de krant onmiddellijk thuis in de rangen van de radikale ongedulden, die op de spoedige uitwerking van velerlei hervormingen aandrongen. Nog in december bond ze de strijd aan tegen de oktrooien, de voorlopige hechtenis en „de bloedwet”, d.w.z. de dienstplicht bij loting : de rijken sturen galgenaas in hun plaats, dat de burgerskinderen naar ziel en lichaam vermoordt! In januari 1858 volgden artikels tegen de wapendracht door soldaten buiten hun diensturen — een bedreiging voor rustige burgers —; tegen de hoge posttarieven, de bedreiging van de persvrijheid door de druk van Napoleon III op België, en vooral een campagne tegen de uitdrijving van de Franse banneling kolonel Charras. Radikale bladen en gelegenheidspublicaties werden herhaaldelijk geciteerd en geloofd, radikale

(23) Inderdaad is een vrijdenker eigenlijk niet op zijn plaats op een katholiek kerkhof, maar waar dan? Toch zeker niet op een protestants? De oude gewoonten zijn vervallen door de grondwet; 19 en 26 feb. 1859.

(24) 10 en 11 okt. 1860, 22 feb. 1961. Er stak een ondertoon van simpatie voor de zoeaven in deze artikels.

(25) Het beginsel dat aan de Italiaanse revolutie ten grondslag ligt zal Napoleon III toelaten om België op te slokken; 29 nov. 1860.

(26) 2 okt. 1861. Op 25 feb. 1862 gispte de *Grondwet* de ultramontaanse partij van Lyon die 300 000 F naar Rome had gestuurd voor de St-Pieterspenning, terwijl er te Lyon zoveel arbeiders gebrek leden. Op 15 april 1864 luidde het over Garibaldi : „Vergeven wij hem zijn misstappen, want hij handelde niet uit zelfbejag”.

(27) 3 okt. 1857. De arbeiders werden beloofd omdat ze 25 % loonsvermeerdering vroegen en bekwamen; met een felle steek op „de goudstukkenberg, die de nijverheidsaristokratie met zoveel trotsheid beklimt”.

(28) Moyson stuurde brieven uit Gent aan De Cort voor de *Grondwet*; zie zijn brieven aan De Cort, AMVC.

(29) 6 okt. 1857. Zo ook tegen een huwelijksgift aan prinses Charlotte, 29 mei 1858.

initiatieven en verenigingen steeds gesteund; zo voor vrijhandel, sociale maatregelen, arbeidersbeweging, vrijheid van staking. In de loop van de volgende maanden en jaren kwamen een aantal thema's steeds weer terug, zoals het briefport, de vrijhandel, de afschaffing van de oktrooien en van de loting, „dat onzedelijk schouwspel, die schande van onze tijd”; tegen de miljoenenkostende forten, tegen Frankrijk en Napoleon III.

Al in de lente van 1858 waarschuwde de *Grondwet* gedurig tegen de „lamlendigheid” van de liberalen, die op hun verkiezingslauerwen rustten. Tegenover de regering nam ze meer reserves in acht dan sommige andere radikale organen (30). Maar ze durfde er toch ook kritiek op uitbrengen, en soms zelfs scherpe, vooral waar het de Vlaamse kwestie betrof (31). In de loop van 1859 werd de trouw van het flamingante blad aan de liberale partij langzaam-aan ondermijnd (32).

(30) Ze betreurde het dat volksvertegenwoordiger Wanderpepen ontslag nam, zeggende dat „de regering niets doet”; 15 mei 1858. Ze zou niet dulden dat men van de gerechtelijke vervolging van de Brusselse flamingant Vandervoort, wegens weigering te voldoen aan een franstalige belastingaanslag van de gemeente Schaarbeek, „een wapen tegen 't liberaal kabinet zou maken”; 15 juni 1858. De bladen die de regering bestrijden omwille van de zaak der vergroting van Antwerpen, doen verkeernd en schaden het liberalisme : de regering kan het niet helpen, ze staat onder buitenlandse druk; 18 juni 1858. „Wij volgen het ministerie niet in alles... zo als b.v. het plan van versterking; maar zij die daarom de val van het kabinet willen en wenschen, werken de vijanden van het liberalismus in de hand zonder het te weten”; het is beter de regering te doen evolueren dan ze te dwarsbomen, wanneer een geavanceerd kabinet nog niet mogelijk is; 5 juli 1858.

(31) Zo op 26 maart 1858 : als er geen Kamerdebat wordt gehouden over het verslag van de Vlaamse Grievenkommissie, „zo zou het immers de enige hoop niet wezen, welke het tegenwoordig kabinet teleurstelt?” Op 15 mei verklaarde ze de kandidatuur van de radikaal Defré voor de Kamer van Volksvertegenwoordigers volledig te steunen; de tegenkandidaat was minister Partoos. Op 22 juni bestreed ze voorzichtig Rogier die verklaard had dat de publikatie van het verslag der Grievenkommissie hem niet wenselijk toescheen. Drie dagen later nam ze een artikel van een Nederlands blad over, waarin het heette dat vele konservatieven meer vooruitstrevend waren dan vele doktrinairen, en waarin minister Frère-Orban werd aangevallen als doktrinair. Op 29 september beschuldigde ze er de regering van „met de Vlamingen een ongehoorde huichelkomedie te spelen”, dit weer naar aanleiding van het uitblijven der publikatie van het verslag der Grievenkommissie.

(32) „En, wij moeten het maar ronduit bekennen, omdat het waar is, al zijn wij een liberaal blad, dat de Vlamingen bij niemand zo veel teleurstelling ontmoet hebben als bij de liberalen. Zijn de katolieken in hun hart misschien zo weinig vlaamsgezind als de liberalen, dan toch zorgen zij dat de Vlamingen geen reden hebben om hen van on-dankbaar-, van afkeerheid te beschuldigen. Dat begrijpen de liberalen niet, dat willen zij niet begrijpen. De katolieken maken in de Kamer oppositie voor 't Vlaams en daarom beschouwt men de Vlaamse beweging als een katoliek werktuig!” Zo zal men de Vlaamse partij wegdrijven, wel niet van het liberalisme, maar van de liberale partij; 25 maart 1859.

Op 8 november 1859 heette het, over de weerlegging van het verslag der Grievenkommissie door de regering : „Het Goevernement maakt een *tegenrapport* welk stuk geen ander doel heeft dan een volslagen miskenning en verwerping der rechten met welke de Neerduitse provinciën een Neerduitse administratie vragen.” Waarom protesteert de kommissie niet? — In de *Grondwet* van 12 november antwoordde L. Jottrand,

Op 24 februari 1860 verklaarde minister Rogier in de Senaat dat er geen Vlaamse grieven meer bestonden. Aan senator De Block, die dit betwistte, antwoordde hij : „Ik neem graag de Vlaamse bevolkingen als rechters tussen de achtbare senator van Eeklo en mij” (33). Dit incident vond luide weerklank in heel de Vlaamse pers, en veroorzaakte een breuk tussen de *Grondwet* en de eerste-minister (34). Voortaan werd Rogier persoonlijk, of zijn regering, verantwoordelijk gesteld voor de mistoestanden op taalgebied.

Bij de provincieraadsverkiezingen van mei 1860 weigerde de krant zich neer te leggen bij de poll die de uittredende vlaamsgezinde X. Gheysens had uitgesloten. Ze verdedigde wel de liberale lijst, maar met toevoeging van Gheysens die ze bestempelde als „kandidaat der vrije Vlaamse burgerij”. Uit „onze nationaal Vlaamse beginselen” komen al onze andere beginselen voort, dus kunnen we ze niet opofferen (35). De *Grondwet* hield voet bij stek, al werd ze zowel met tegemoetkomingen (36) als met bedreigingen bewerkt om heel de lijst van de associatie te ondersteunen (37). Gheysens, wiens kandidatuur door de konservatieve vereniging was behouden, werd inderdaad verkozen. De *Grondwet* wees de beschuldigingen van verraad af (38), en waarschuwde integendeel : past op voor de aanstaande gemeenteverkiezingen ! (39).

de voorzitter van de commissie, dat protesteren niet kon baten; dat de vlaamsgezinden van alle politieke denkwijze zich moesten verenigen om hun eisen met politieke middelen kracht bij te zetten. Op 16 en 18 november verscheen de repliek van Van Ryswyck : „Dat gedacht is niet kwaad, maar is het toepasselijk op de toestand...?” Beide partijen misbruiken de Vlaamse beweging, en de stichting van een derde, Vlaamse partij acht ik onmogelijk gezien „de anti-nationale geest van onze bevolking”. Er blijft ons slechts over ons te onthouden bij de verkiezingen, om ons tenminste niet te laten beetnemen.

(33) *Annales parlementaires*, Senaat, 1859-1860, blz. 109-110.

(34) Zie een zeer uitvoerig hoofdartikel van 28 februari 1860 : het is pijnlijk dat, terwijl de Vlamingen zo liberaal zijn en zo goed de liberale partij geholpen hebben, deze weigert iets te doen. De *Grondwet* zal wel liberaal blijven, „maar ook Vlaams-nationaal, al moest de duivel de kaars houden; zij zal een minister durven naar 't vizier steken, wanneer de verdediging der Vlaamse principes en 't welzijn des volks dit vragen : de *Grondwet* wil en zal een democratische gazet blijven, of sterven.”

(35) 24 mei 1860.

(36) „Il est décidé qu'on fera une distribution du *Grondwet* à condition que l'éditeur efface de la liste des candidats en tête de son article relatif aux élections le nom du Sr Gheysens et qu'il n'écrive plus d'article en faveur de la candidature de ce dernier”; VLA, 26 mei 1860.

(37) „Toen hebben wij waarlijk veel op het spel gezet... men bedreigde ons met de vernieling van ons blad omdat wij ons van de Associatie durfden losscheuren; *Grondwet*, 24 okt. 1860.

(38) „Volgens sommige kortzichtige driftkoppen hebben wij dodelijk tegen de Associatie gezondigd.” We hebben integendeel het algemeen belang gediend. Wij blijven „de liberale opinie met lijf en ziel toegedaan”, maar zijn niet „verslaafd aan een partij”; 29 mei 1860. „Geen liberalisme zonder rechtvaardigheid”; 6 juni 1860.

(39) 30 mei 1860.

Bij deze verkiezingen in oktober 1860 trad de krant inderdaad nog meer onafhankelijk op dan in mei. Van lang op voorhand — althans volgens de gewoonten van destijds — ijverde ze opdat er geen uitsluiting van uittredenden zou gebeuren op grond van hun opinie in godsdienstzaken (40), opdat er vlaamsgezinden zouden gekozen worden en Antwerpenaars, bekwame en onafhankelijke kandidaten (41). Bij de uitslag van de poll der liberale associatie legde het blad zich niet neer, omdat de uittredende unionistische liberaal Van Put en radikalen als Haghe en de flamingant Gerrits er verworpen waren; dat heette het werk van een kliek (42). Daartegenover plaatste het een lijst „Kandidaten der vrije ordentelijke burgerij, alsook der *Grondwet*”, waarop 6 van de 17 kandidaten der liberale associatie door anderen waren vervangen (43). Slechts één van deze laatsten werd verkozen, namelijk Van Put. Op de beschuldigingen dat ze haar beginselen had laten vallen, ja dat ze aan de papen verkocht was, antwoordde de *Grondwet* dat zij, en niet de misleide associatie, de liberale beginselen hooghield. Ze bleef verder de mededelingen van de associatie opnemen.

De krant bleef inderdaad de radikale stellingen verdedigen van het vooruitstrevend liberalisme (44), dat over heel het land meer

(40) „Wilt ge dus echt liberaal zijn, verstoot niemand omdat hij in denkwijze, in opinie met u verschilt”; 3 okt. 1860; vgl. 5 okt. De meerderheid van de gemeenteraad moet liberaal zijn, „maar wijs-ordentelijk liberaal, niet zoals de jonge herbergschreeuwers”; 25 okt.

(41) Op bekwaamheid in zaken komt het aan, niet op zogenaamde beginselen; 9 okt. „Maar de Burgemeester is toch wat eigenzinnig, hij speelt letterlijk de autokraat op 't Stadhuis”; dat komt ervan, kiezers, „uw beste raadsleden weg te cijferen onder 't armzalig voorwendsel van herbergliberalismus”; 6 okt.

(42) „De komedie werd voortreffelijk gespeeld, al de acteurs en wijse-wasjes waren op hun post... Zodus heeft de Associatie nogmaals de kop gebukt onder de politiek *à la Outendirck*, welke politiek bestaat in het uitsluiten van al wat echt liberaal, deftig, ordentelijk en burgerlijk is, ten voordele der kliekerij en herbergschreeuwers — En dat is het liberalismus!” Burgers en Vlamingen, laat u niet doen!; 16 okt. 1860. *Outendirck* was de hoofdredakteur van *L'Avenir*.

(43) 25 okt. 1860 vgl. De *Grondwet* verdedigde Van Put, de katolieke uittredende Cogels-Osy, de katolieke vlaamsgezinden De Beucker en Lambert Van Ryswyck (een broer van Jan), de liberale afgescheurde Janssens-De Harven; en Dr Van Meerbeeck wiens opinie wij niet kennen, maar die werd opgesteld tegen de fransgezinde Dr Van Haesendonck.

(44) Tegen „de dodelijk bemoeiingen van de staat in alle private nijverheidstakken”, dit n.a.v. het toekennen van een hulpgeld aan leerwerkhuizen; 15 dec. 1860. Tegen overheidssubsidies aan het toneel; 12 juli 1861. Tegen de voorstellen van de kroonprins in de Senaat, tot verfraaiing van Brussel en tot deelname aan de expeditie tegen China; 21 dec. 1860, 27 en 30 maart 1861. Dit zowel uit latent anti-royalisme (zie ook 3 mei 1861) als om de grond van beide voorstellen. Lof voor de financiële voorstellen van minister Frère-Orban, tot ontlasting van de kleine man en zwaardere taxatie van de rijken; 11 feb. 1861. Verontschuldiging van de sociale onlusten te Gent, vermits de lonen te laag zijn; 1 mei 1861; en van die in de Borinage, wegens het behandelen van de arbeiders als onvrije

en meer in botsing kwam met de doktrinaire partij en regering. Maar „de vervloekte komedie van liberaal en katholiek” had voor haar afgedaan (45). De Vlamingen moesten daar een einde aan maken, en eendrachtig optreden (46). Dit bleef niet bij woorden : bij de parlamentsverkiezingen van juni 1861 te Gent maakte de *Grondwet* propaganda voor verschillende vlaamsgezinden op de katholieke lijst, en ze juichte ook achteraf hun sukses toe (47). Sinds einde 1861 lag ze met al de ministers overhoop (48), en niet minder met de Antwerpse volksvertegenwoordigers (49) en met vooraanstaande liberalen elders (50). De stichting van het weekblad *La Paix* te Brussel door de katholieke volksvertegenwoordiger Coomans juichte

mensen; 11 juli 1861. Op 4 oktober 1861 opende de *Grondwet* een inschrijvingslijst tot ondersteuning van de gezinnen der veroordeelde Gentse arbeiders; het blad pleitte ook herhaaldelijk voor hun begenadiging. Tegen het „militarisme”, ja tegen al wat naar het leger rook, ging het aanhoudend tekeer; op 28 juni 1861 en volgende dagen weer een felle campagne tegen minister generaal Chazal, n.a.v. een incident in een Luikse wapenfabriek. Op 5 juli 1861 weer een pleidooi voor schoolplicht. Ook de vrijhandel kwam gedurig aan de beurt. Sporadisch volgden artikels voor uitbreiding van het stemrecht, tenslotte voor algemeen stemrecht; 18 en 27 dec. 1861, 25 feb. en 8 juni 1864. Op 26 maart 1862 juichte de *Grondwet* het gerucht toe dat de soldaten van het Antwerps garnizoen weigerden te vertrekken om hun door de katoenkrisis uitgehongerde families te Gent „koelbloedig te gaan vermoorden”. Op 21 juli 1863 nam ze een brief op van E.M., vermoedelijk Emiel Moyson, over „Een Vlaamse martelaar” : Jan Bilkyn die om de Gentse onlusten was veroordeeld en pas na twee jaar stervend uit de gevangenis was ontslagen.

(45) „In zijn brief verwart M. De Geyter de nationale zaak, de Vlaamse beweging met de vervloekte komedie van liberaal en katholiek... De Vlaamse beweging is noch liberaal noch katholiek : zij is nationaal”; 22 jan. 1861. Kies onder twee kandidaten de verstandigste, en let pas bij gelijke bekwaamheid op het zogenaamd liberaal of katholiek princip; 12 sept. 1861.

(46) 23 jan. 1861.

(47) 8 en 12 juni 1861. „Nu zijn er enige ministeriële blindemannen die zeggen dat het liberalismus verloren heeft... Neen, het liberalismus heeft eigenlijk gewonnen OMDAT de ministeriële koterie verloren heeft, en daarover moet ieder waar liberaal en onafhankelijk man zich verheugen”; 13 juni. 1861.

(48) Met Rogier, Frère en Tesch, ja zelfs met Vanden Peereboom op Vlaams gebied; 19 nov. en 4 dec. 1861. Op 30 november, en van 24 december af tot einde januari toe, werd de minister van Oorlog aangevallen die de gewezen officier Hayez wederrechtelijk van zijn vrijheid beroofd had. De beraadslagingen hierover in de Kamer „hebben aan enieder de overtuiging gegeven dat de meerderheid aan een kudde schapen gelijkt, die zich gedwee door de herder en zijn honden laat geleiden”. En over de regering : „Maar het land heeft ze beoordeeld, en de natie heeft reeds gezegd wat het bestuur, dat op het land weegt, meest bemint : de vrijheid of de heerschappij”; 24 dec. 1861. Op 28 april en 1 mei 1862 nam de *Grondwet* aanvallen over van andere bladen tegen de minister van Openbare Werken Van der Stichelen.

(49) Inzake het militaire Antwerpse vraagstuk; 29 okt. 1861; en de Vlaamse kwestie; 4, 5 en 18 dec. 1861. Burgemeester Loos werd nog steeds hoog gewaardeerd (2 sept. 1861), maar kreeg op 7 maart 1862 een woedend artikel omdat hij en zijn volgelingen in de gemeenteraad geweigerd hadden het subsidie voor het Nationaal Tooneel te verhogen.

(50) Zo einde augustus en begin september 1862 tegen Paul Devaux als „vlaams-hater”; op 11 april 1862 overname van een fel artikel tegen het Gentse liberalisme, uit het *Werkverbond*.

ze zeer toe, omdat dit blad de katoliek-liberale strijd wilde vervangen door die tussen progressieven en doktrinairen (51).

* * *

Einde 1861 begon te Antwerpen de beroering tegen de militaire erfdiensbaarheden rond de stad, en tegen de oprichting van het Noordkasteel dat haven en woonwijken zou bedreigen. Die beroering liep in december 1862 uit op de stichting van de Meetingpartij, waarin radikale liberalen, vlaamsgezinden en katolieken zich verenigden tegen de doktrinaire regering en de plaatselijke liberale associatie. Na al wat voorafgaat behoeft het geen verklaring meer waarom de *Grondwet* van bij de aanvang de vurigste voorvechter van deze ontwikkeling was. Haar radikalisme op alle gebied en bijzonder haar antimilitarisme en vlaamsgezindheid; haar afkeer van de kleriko-liberale twist, van de liberale partijleiding zowel op nationaal als op plaatselijk vlak; haar Antwerps partikularisme dat zich nooit onbetuigd had gelaten; alles dreef haar naar de Meetingpartij. Jan Van Ryswyck was de meest getrouwe, en tegelijk de meest meeslepend-demagogische spreker op de volksvergaderingen waaraan die partij haar naam zou ontlennen, en die trouwens op zijn voorstel waren ingericht. Met overdrijving maar niet zonder enige grond zou hij zich later betitelen als „de vader van de Antwerpse beweging”. Omwille van de overzichtelijkheid zullen we hier de houding van de *Grondwet* tegenover het militaire Antwerpse vraagstuk in zijn geheel behandelen.

Bij de stichting van de krant in 1857 was het probleem van de vergroting en de versterking van de stad al sinds vier jaar hangend. Het kwam opnieuw in de aktualiteit als de regering in de lente van 1858 een wetsontwerp bekend maakte tot *gedeeltelijke* vergroting, namelijk alleen ten noorden waar de haven-installaties gelegen waren. Zoals heel de Antwerpse pers met uitzondering van de bladen der firma Outendirck, wees de *Grondwet* het ontwerp af en eiste ze de algemene vergroting : van mei tot augustus 1858 was dit bij haar zoals elders het bijzonderste vraagstuk, dat bijna iedere dag werd besproken. Wat opviel, was de hevige afkeer van *alle* versterkingen, waardoor van meet af de grote omheining slechts

(51) 24 aug. 1862. De *Grondwet* zou vele artikels overnemen uit *La Paix*, zo op 29 aug., 9 en 16 sept., 17 nov. 1862.

werd gevraagd als een minder kwaad, dat het gevaar zou verminderen vergeleken bij een kleine omheining (52); en het fel verzet tegen de „overheersing van de militaire autoriteit” (53). Wel wees de krant aanvallen op de regering af (54); ze onderstreepte dat deze onder druk stond van Engeland en van de koning (55).

Na de verwerping van het regeringsontwerp door de Kamer van Volksvertegenwoordigers, begin augustus 1858, ging het Antwerpse vraagstuk weer te ruste tot in juli 1859, toen een nieuw ontwerp werd ingediend. Dit bevatte de algehele vergroting van de stad, en de bouw van reusachtige, peperdure vestingen. Nu Napoleon III zopas de Europese vrede had verbroken door zijn oorlog tegen Oostenrijk, en gebiedsuitbreiding vroeg, legde de *Grondwet* zich neer bij deze onvermijdelijke uitbouw van het Belgische verdedigingsstelsel, maar met veel tegenzin en slechts als een *tijdelijke* noodzaak (56). De bouw van een nieuwe grote omheining was trouwens het enige middel om van de oude beknellende muur af te geraken (57). In augustus 1859 werd het wetsontwerp goedgekeurd door de Kamer.

De bouw van de enorme vesting, waar onmiddellijk mee aan-

(52) „De belachelijke eisen dergenen die onze handelsstad tot een tweede Sebastopol willen maken”; 12 okt. 1857. Op 26 oktober verscheen een gedicht van J. Karsman „Breekt fort, kasteel en vesting af...”, verzet u tegen de „dwingelanden” die u een oorlogstad bereiden! Op 22 en 24 mei en 11 juni 1858 wees de *Grondwet* nadrukkelijk elke „embastillering” van Antwerpen af. Dat die zou nodig zijn om de nationaliteit te verdedigen, achtte ze een grove bespotting vanwege een bestuur dat niets deed om de grondslagen van die nationaliteit te beschermen, nl. de taal en de volksaard : „Onze nationaliteit! — Maar hebben wij er dan toch ene?... En al hadden wij er ene, zij kan met geen kanonbal doodgeschoten, of achter gene batterij verdedigd worden... dat men dan de Franse, de vreemde invloed tegenwerkt en ons een Nederlands of Belgisch zelfleven geeft dat geen apenkopie naar Frankrijk is, en men zal meer gedaan hebben dan al de kanons van Sebastopol! Vooruit dan met het grondbegin van gene batterijen.”

(53) „En wij, wij denken dat de tergende, kwellende en snorkende *overheersing* der militaire autoriteit reeds te lang een *ongrondwettelijke slavernij* is waaronder wij lafhartig de nek buigen, als lammeren, als negers die beven voor de zweep van de planter”; 17 mei 1858.

(54) 18 juni en 5 juli 1858; wij hebben de teksten hiervóór geciteerd.

(55) Dit kwam herhaaldelijk ter sprake; het meest uitdrukkelijk op 23 juni 1858 : „...Engelands gebiedende inzichten. Aan deze laatste *moet* het Goevernement gehoorzamen onder een *hoge drukking*. Aan de soldatenpronkziekte *zal* het Goevernement gehoorzamen... omdat het hof, de dinastie eindelijk die geldvermoordende pronkzucht wenst.”

(56) „In principie zijn wij altijd tegen de batterijen geweest, en we zijn er nog tegen. Doch de omstandigheden worden zodanig netelachtig, dat wij thans de omheining als een *nodig kwaad* voor 't ogenblik voor lief moeten houden... er zal wel eens een tijd van verlossing komen, een tijd dat men ons in geen forten meer zal opsluiten als krijgsgevangenen”; 6 aug. 1859.

(57) 11 aug. 1859.

gevangen werd, versterkte het oude antimilitarisme van de *Grondwet*. Bijna zonder onderbreking volgden sinds september 1859 de aanvallen elkaar op, tegen het „verkwisten” van 40 miljoen, het „sebastopoliseren” van Antwerpen om Engeland een plezier te doen, de militaire heerschappij, de Fransman generaal Chazal die ons als minister van Orlog tegen Frankrijk zou moeten beschermen : „De kat houdt de wacht bij de vogelkooi”. Al spoedig kreeg de eis tot vergoeding van de militaire erfdienstbaarheden, waarmee grote oppervlakten van een tiental randgemeenten getroffen waren, krachtige ondersteuning (58). Het verzoek van de regering om een krediet van 15 miljoen frank voor de modernisering van de artillerie, was voor de *Grondwet* natuurlijk een vette kluif (59). Verder de wapendracht van de soldaten buiten hun diensturen, die gedurig aanleiding gaf tot het kwetsen van burgers (60); de dienstplicht, die „walgelijke bloedwet” (61); en zo voort, tot in den treure.

In oktober 1861 ontstond er beroering tengevolge van de verplichting tot afbraak, die aan een aantal eigenaars in de Antwerpse randgemeenten werd opgelegd omdat ze gebouwd hadden in de zone van de militaire erfdienstbaarheden. Op een bijeenkomst van belanghebbenden te Mortsel op 28 oktober, deed Jan Van Ryswyck een beslissing aannemen dat het niet volstond een petitie te ondertekenen, maar dat onmiddellijk een vergadering in de stad zelf zou worden beroepen „tot het nemen van bepaalde en krachtdadige maatregelen ter afwering van de militaire plaag die onze burgers bedreigt met onteigening en uitplundering” (62). In de komende weken laakte de *Grondwet* herhaaldelijk het gebrek aan krachtdadigheid van de Antwerpse parlementairen (63) zowel als van de Kommissie der Krijgsdienstbaarheden die de belangen van de eigenaars behartigde (64).

In november 1861 lekte het uit dat het in opbouw zijnde Noordkasteel bestemd was om verdedigd te worden nadat de stad al door

(58) Zie vooral 13 okt. 1859; 6 maart, 19 juli, 16 nov. 1860.

(59) O.a. 18 nov. en 28 dec. 1860.

(60) O.a. 22 en 23 april, 8 en 11 mei 1861. Op 2 oktober 1862 werd een Antwerps burger gedood door een soldaat-op-wandel; heel die maand was de *Grondwet* in de weer rond dit geval.

(61) Vooral op 13 juli 1861 publiceerde de *Grondwet* een aangrijpend artikel tegen de bloedwet, n.a.v. de toekenning van een pensioen aan 22 blindgeworden dienstplichtigen. Het leger werd al sinds tientallen jaren geteisterd door oogziekten.

(62) *Grondwet*, 29 okt. 1861.

(63) 29 okt., 21 nov., 19 dec. 1861.

(64) 26 nov. en 23 dec. 1861.

een vijand zou zijn ingenomen. Haven en woonwijken werden dus bedreigd met een nieuw bombardement zoals in 1830 vanuit het Zuidkasteel. Hoewel dit bericht hevig misnoegen verwekte in de gemeenteraad en in de pers, ging de *Grondwet* er aanvankelijk niet eens zozeer tegen tekeer : het was maar een schepje bij! Pas op 8 februari 1862 nam de krant krachtig stelling : heel de bevolking moet laten horen dat ze van geen versterkingen wil die naar de stad gekeerd zijn! Twee dagen later eiste de Kommissie van Krijgsdienstbaarheden op een van haar meetings eveneens de afbraak van de „binnenfronten” der twee kastelen, en nam ze Van Ryswyck onder haar leden op (65). De *Grondwet* spoorde aan tot steeds groter radikalisme (66), en hekelde gedurig gemeenteraad en parlementairen om hun „lakse” houding, omdat ze de regering niet kortaf „de oorlog aandeden” ; katholiek en liberaal principieel is immers onzin (67). Als burgemeester Loos in de Kamer van Volksvertegenwoordigers verklaarde dat Antwerpen zich in het uur van het gevaar vaderlands zou gedragen, antwoordde het blad : Ja, door „met het geweer naar de grenzen te gaan tegen een naderende vijand. Maar ons in een moordkuil laten metselen waar geen levende ziel zal uit kunnen ontsnappen, aan die prijs willen wij de Brusselse nationaliteit niet” (68). Voortaan heette het opnieuw : we willen helemaal geen vestingen rond onze stad (69). Het antiroyalisme dat de *Grondwet* altijd aan de dag had gelegd, ging zich nu steeds meer, steeds openlijker en steeds grover vertonen (70). Toch werd het

(65) *Grondwet*, 11 feb. 1862.

(66) „De kommissie kan niet krachtadig genoeg te werk gaan”; 15 feb. 1862.

(67) De gemeenteraad op 18 feb. en 14 maart, de volksvertegenwoordigers gedurig en o.a. op 21, 22, 26 feb.; 8, 14 en 19 maart 1862. Alleen burgemeester-volksvertegenwoordiger Loos behield nog het vertrouwen van de krant; 14 maart 1862. Op 15 april heette het : „Onze deputatie staat thans tussen twee vuren, zij moet haar ontslag geven of de moed hebben 't Goevernement de oorlog aan te doen.”

(68) 20 maart 1862.

(69) 22 en 26 maart 1862.

(70) Zo op 1 april 1862 : Overweeg : de koning geeft 2 000 F voor de 20.000 hongerende Gentse textielarbeiders, maar de koninklijke familie geeft 9 500 F prijzen voor de rijke paardenliefhebbers in de Brusselse wedrennen! Op 30 september 1862 heette het een lafheid dat de gemeenteraad een adres met gelukwensen had gestemd bij de genezing van de vorst; dat was „een kaars voor de duivel ontsteken”! Op 16 en 17 juni 1863 verschenen twee hoofdartikels onder de titel „De gekroonde moordenaren”, over de vorsten — waaronder Leopold I — die gelukwensen stuurden aan Napoleon III n.a.v. een Franse overwinning in Mexico. Op 5 april 1864 luidde het over het Noordkasteel : „Men heeft gezorgd voor de dinastie, voor 't hof, de ministers en meer andere vergulde budgetslokkers die rond de troon kruipen, daarvoor heeft men een schuilplaats gemaakt, in verbinding met al de middelen tot ontsnapping zo het mocht te warm worden voor die heren. Maar 't volk, 't arme volk, de burgerij die 't hof en de koning onderhoudt, die

blad in mei 1862 nog eens gebruikt als spreekbuis van de liberale associatie bij een verkiezing (71).

Begin november 1862 namen 21 Antwerpse gemeenteraadsleden ontslag nadat een ultieme poging bij de koning opdat aan de Antwerpse verlangens zou worden tegemoet gekomen, koud was afgewezen. Bij de nieuwe verkiezingen kwam het tot een botsing tussen de liberale associatie die de leiding van het Antwerpse politieke leven wilde behouden, en de Kommissie der Krijgsdienstbaarheden die zich opwierp als een super-partij die de Antwerpse belangen te behartigen had. De Kommissie won de verkiezingen, en zo was de Meetingpartij geboren. De *Grondwet* stond van bij de aanvang achter de Kommissie (72), maar waarschuwde ook onmiddellijk dat de Konservatieve Vereeniging niet mocht trachten de hand te leggen op de nieuwe partij. De meetings mogen niet liberaal of niet klerikaal worden, of wij trekken er uit! De macht hoort aan het volk, niet aan deze of gene klik (73).

Tijdens de volgende maanden bleef de krant de Meetingpartij ten volle steunen, maar met herhaalde verwittigingen dat ze niet in het vaarwater van de katolieke partij mocht terechtkomen (74). De *Grondwet* was zelf de laatste tijd toegenaderd tot een heel aantal standpunten die ze vroeger had verworpen (75). Maar ze wees een

de ministers vet maakt en 't verguldsel der groten met haar zweet betaalt, die moet maar zien hoe zij het stelt met de *menslievende* soldaten. Voor haar bestaat geen schuilplaats. Zij heeft immers de eer? En is dat niet genoeg in tijd van nood?"

(71) „On demandera au journal flamand le *Grondwet*, d'insérer un article en faveur de l'abstention, de tirer deux cents numéros supplémentaires et de les faire distribuer dans les campagnes"; VLA, 16 mei 1862. Wel was de *Grondwet* op dat ogenblik het enige Nederlandstalig liberaal dagblad te Antwerpen, maar deze beslissing toont toch dat ook de liberale associatie zeer ver was meegesleept door de Antwerpse agitatie, om nog met dit blad mee te werken.

(72) 27 nov. 1862 vgl. Wel bleef de krant burgemeester Loos huldigen en spoorde ze hem aan om geen ontslag te nemen; 17 dec. 1862 en 27 maart 1863.

(73) 5 dec. 1862. Al op 13 maart 1863 had de *Grondwet* de konservatieven van verraad te beschuldigen, omdat ze één van de kandidaten van de Kommissie der Krijgsdienstbaarheden niet hadden gesteund: „De zaak van Antwerpen is verlaten en opgeofferd geweest aan onbegrijpelijke kleingeestigheid... Vandaag zwijgen wij nog, maar later, later zal het zwaard uit de schede komen en zonder genade treffen degenen die voor hun land, voor onze dierbare stad minder eerbied, minder liefde koesterden dan voor ellendige japneuzerij.”

(74) Zo op 2, 4 en 7 april 1863. „Gisteren vertelde zeker heerschap in een herberg dat de *Grondwet* aan 't ministerie verkocht is"; 10 april.

(75) In mei 1862, als de betugeling van de kanselvrijheid werd besproken in de Kamer, hield ze zich buiten het debat, en achteraf op 6 juni verweet ze zelf terloops aan het parlement de stemming van het artikel. Op 30 juli 1862 en 28 mei 1863 nam ze artikels over uit de *Sancho* tegen de eis van de vrijdenkers om op katolieke kerkhoven te worden begraven; op 31 juli 1862 drukte ze ook een antwoord van een lezer af. Op 30 april 1863

katolieke partij af als ongrondwettelijk en trouwens overbodig, en als een machtsformatie van de edelen-grootgrondbezitters (76). Hoe jammer dat het niet mogelijk is de juiste grens aan te duiden tussen het terrein van het burgerlijk gezag en dat van het kerkelijke (77).

Bij de parlementsverkiezingen van juni 1863 werd heel de liberale Antwerpse deputatie vervangen door Meetingers. De regeringsmeerderheid was door deze en andere tegenslagen zeer verzwakt, en wankel geworden. De leiding van de Meetingpartij schijnt toen in geheime onderhandelingen een akkoord met de katolieke partij te hebben gemaakt betreffende de oplossing van het Antwerpse vraagstuk. De *Grondwet* hoopte dat in geval van parlementsontbinding „de uitslag der kiezingen in de andere provinciën tegen het ministerie mocht uitvallen” (78). Ze begroette als een triomf de ondersteuning die heel de rechterzijde in december 1863 gaf aan de Meetingvolksvertegenwoordigers (79), en ze spoorde de Brugse kiezers die

en volgende dagen keerde ze zich tegen het regeringsontwerp tot nationalisatie van de studiebeurzen, als een aanslag op de vrijheid van onderwijs en als een vorm van staats-demptisme.

(76) Op 21 mei 1863 drukte de *Grondwet* het mandement af waarin de bisschop van Brugge de gelovigen opriep om voor de katolieke of bewarende kandidaten te stemmen, gezien de vrijheid van geweten en het bestaan van de katolieke godsdienst in gevaar werden gebracht. Vier dagen later kwam volgende commentaar : „Het kiesmandement van Mgr. Malou is in ons land en voor onze eeuw, onder staatkundig oogpunt beschouwd, een anakronisme. Wij willen wel als goede liberalen „de kerk in het dorp houden”, gelijk 't spreekwoord zegt, maar 't dorp in de kerk zetten, is strijdig met onze instellingen, met het openbaar leven van de Belgische staatsburger.”

Op 1 september 1863 luidde het, n.a.v. de rede van de Gerlache op het katoliek kongres te Mechelen : „Ten aanzien van zoveel vrijheden, van zoveel eerbied, ontzag, macht en rijkdom die de katolieke kerk en haar priesters in ons land omringen, komt het ons honend voor... de stem der ontevredenheid te verheffen en de alarmklok te luiden.” De politieke invloed van de geestelijken met de edelen-grootgrondbezitters is overheersend. „Het enige konstitutioneel element, de democratie of burgerij, is er nog niet in gelukt tegen die oude beheersers met gevestigde macht als staatspartij op te treden. Dat is de toestand, en zo hij al enige verandering ondergaat, dan is 't stellig niet in 't nadeel der twee genoemde elementen; dagelijks worden zij sterker en dreigen de democratie zowel als de liberale partij te overvleugelen.” Erger dan Don Quichotte, schermt de Gerlache tegen de wind!

Op 10 september hernam de *Grondwet* : „Het belang der katolieke partij is door M. de Gerlache slecht begrepen en verdedigd geweest. Er moest dan een vreemdeling, een Fransman, een de Montalembert komen om onze teokraten en aristokraten te leren dat het hedendaagse katholicisme al zijn hoop en toekomst op de liberale democratie bouwen moest. Het volk in België is niet zedeloos, niet ongodsdienstig. Maar daar alle macht uit het volk komt en uit het volk komen moet, kan het volk geen teokratische noch aristokratische dominantie meer dulden.”

(77) 4 dec. 1863.

(78) 2 dec. 1863; vgl. 7 en 26 dec.

(79) „De stemming der Kamer heeft de kwestie van Antwerpen wel niet opgelost; de lakeien van 't ministerie waren nog te menigvuldig... Evenwel heeft die kwestie een grote stap gedaan : zij heeft 40 leden der Kamer in haar voordeel gewonnen... 40 stemmen tegen 56, dit staat gelijk met een overwinning in de toekomst”; 26 dec. 1863.

zich in januari hadden uit te spreken in een tussentijdse verkiezing, aan om rechts te stemmen met het oog op het omverwerpen van de regering (80).

Als het kabinet inderdaad ontslag nam na haar nederlaag te Brugge, betoogde de krant onmiddellijk : geen klerikaal ministerie! (81) Maar naarmate de crisis aansloopte, werd ze toeschietelijker : „In Godsnaam! andere ministers, al waren het zes Turken” (82). Wij zullen een konservatief kabinet steunen als het liberaal regeert, maar de eersten zijn om het aan te vallen als het bekrompen partij-zucht zou tonen, wat te vrezen is (83).

In mei 1864 toonde de *Grondwet* voor het eerst argwaan over de combinatie waarmee de Meeting en de katolieke partij het Antwerpse vraagstuk wilden oplossen, en die scheen te zijn de vervanging van de twee kastelen door versterkingen op de linker-oever van de Schelde, eventueel met financiële tussenkomst van de stad. „Wil men ons van de mazelen genezen en ons de pokken in de plaats geven, dan protesteren wij” (84). Van Ryswyck sprak die oppositie ook uit op de verkiezings-volksvergadering van de Meeting-partij op 19 mei, waarin hij anderzijds een gematigde simpatie betuigde voor het Dechamps-programma van de rechterzijde (85).

Einde mei 1864 nam de regeringskrisis een einde doordat de ontslagnemende ministers opnieuw het bewind aanvaardden, op verzoek van de koning. Drie weken duurde het Kamerdebat over de politieke toestand ; „die armzalige twist” (86) die door de linker-

(80) „Ten onzent ook, ondergaan de gezindheden grondige veranderingen. De rechterzijde, die men voor klerikaal uitscheldt, eist nu decentralisatie, kerkelijke, persoonlijke, taal- en gemeentevrijheid, vermindering van het oorlogsbudget, hervorming der miliciewet, afschaffing der doodstraf, ja algemeen stemrecht. Zij verdedigt de meetings, de volksrechten, de vrijheid en gelijkheid tegen het doktrinarisme, hetwelk er maar van wil, onder voorwaarde meester te zijn en te blijven?”; 9 jan. 1864.

(81) 16, 21, 22 jan. 1864.

(82) Wij zijn niet bang van een katolieke regering; als ze te klerikaal regeert zal ze niet lang duren; als ze liberaal en rechtvaardig regeert, wat kan ons dan de naam klerikalen schelen?; 3 maart 1864. Al op 18 februari heette het om het even of de katolieke dan wel de liberale japseuzen zouden regeren.

(83) 26 april 1864. Laat komen wat komt „als wij van dat versleten doktrinair kraam maar verlost geraken”; 27 april 1864.

(84) 2 mei 1864. Antwerpen mag geen duit betalen; 4 mei. „Wij zijn tegen a l d e f o r t e n!”; 6 mei.

(85) „Het programma lacht mij nogal toe”; verslag in de *Grondwet*, 20 mei 1864. Ook elders betoonde de *Grondwet* simpatie voor dit programma, maar zonder entoesisme; zo op 27 mei : wij hadden graag Dechamps aan de macht zien komen met zijn programma „omdat het tamelijk liberaal was, omdat het ons van de despoot Frère ontmaakte, en eindelijk omdat het een ernstig onderzoek van de Antwerpse kwestie beloofde”.

(86) *Grondwet*, 22 juni 1864.

zijde behendig gebracht werd op het antiklerikale terrein, ondermijnde verder de reeds wankelende trouw van de antiklerikale *Grondwet* aan de Meetingpartij die immers, onvermijdelijk, steeds meer in het rechtse vaarwater kwam. Dat de rechterzijde, nadat ze eerst haar vertrouwen had geweigerd aan de regering, daarna de budgetten goedkeurde volgens de gewoonte van die tijd, was het bewijs „dat er met de konservatieve platzakkerij niets aan te vangen is” (87), en een aanleiding voor Van Ryswyck om heel zijn politieke houding te herzien (88). Ik wil niet „de Antwerpse kwestie prijs geven aan een kolossale opflessentrekkerij ten voordele der partij van de rechterzijde die ons niets durft, niets wil, niets kan geven. De stemming der budgetten heeft ons alles geleerd” (89).

De breuk met de Meetingpartij werd nu snel voltrokken. De Meetings deden ook weinig pogingen om Van Ryswyck te weerhouden (90). Integendeel waren ze vermoedelijk opgelucht nu ze van zijn kompromitterend gezelschap gingen verlost geraken. Zijn grof antiroyalisme, zijn onmogelijke eis tot afbraak van alle forten, en zijn onbekookte praat in het algemeen; zijn eigenzinnig optreden als gemeenteraadslid; in één woord zijn ongeschiktheid voor de „kunst van het mogelijke” die de politiek is, maakten hem tot een te lastig bondgenoot. Op 1 juli 1864 uitte hij in de *Grondwet* vage maar zware beschuldigingen van financieel geknoei aan het adres van de Meetingpartij (91). Hij werd daarover ondervraagd in de gemeenteraad, en sindsdien als een tegenstrever behandeld. Op de meeting van 2 augustus sprak hij voor de laatste maal, tegen het Dechamps-programma; hij werd uitgejouwd.

In juli 1864 zag de regering zich verplicht de Kamer van Volksvertegenwoordigers te ontbinden, omdat de rechterzijde afwezig bleef zodat de Kamer niet meer in voldoende getal kon vergaderen. Op 11 augustus werden de verkiezingen gehouden. De *Grondwet*

(87) 23 juni 1864. Vgl. 26 mei en 22 juni.

(88) Sinds twee jaar hebben we uit liefde voor onze stad het zwijgen opgelegd aan onze gevoelens, en de konservatieve partij gebracht op een hoogte waar ze op eigen vleugels niet kon komen. Maar hoe sluit zij haar rekening met ons?; 23 juni 1864.

(89) 1 juli 1864. Hetzelfde op 5 juli vgl.

(90) Wel trachtte het *Journal d'Anvers* op 12 juli te verzoenen, evenals het weekblad *Reinaert de Vos*.

(91) „Dat de Antwerpse beweging in handen gevallen is van een nieuwe koterie die erger is dan de oude koterie... Er is nog wat anders... *pots de vin* van 100 000 frank voor Peerke en Pauwke, levering van ... enz. aan de nieuwe forten. Dan zal M. Langrand-du Monceau komen om de gronden te kopen en te exploiteren; en daar zal weer links en rechts veel van aan de vingers blijven plakken. En dit alles heet de oplossing.”

verklaarde zich te onthouden omdat ze noch het Dechamps-programma, noch het despotisch ministerie kon steunen (92). De overtuigende liberale overwinning bracht de krant terug aan de liberale kant. Voor het land heette de uitslag goed, maar voor Antwerpen slecht. Het land is liberaal, de katolieken mogen als oppositie controleren, maar niet regeren. „Wat echter nog meer dan de uitslag der kiezingen de doodsteek aan de Antwerpse kwestie gaf, was het noodlottig programma van M. Dechamps.” Laat ons hopen dat Frère grootmoedig zal zijn, als onze vertegenwoordigers zich maar een beetje van de klerikale kant willen afscheuren (93).

De *Grondwet* bond nu onmiddellijk de strijd aan tegen het Meeting-gemeentebestuur (94); ze verzette zich niet tegen het door de regering gevraagde bijkomende krediet van 5,5 miljoen voor de Antwerpse vesting (95), aanvaardde antiklerikale stellingen (96), polemiseerde gedurig met haar vroegere bondgenoten. Op 4 februari 1865 verscheen haar laatste nummer. Ze kon zichzelf niet bedruipen, en moest verdwijnen nu ze van geen enkele zijde meer steun ontving (97). Zoals hij al op 2 februari had aangekondigd, werkte Van Ryswyck voortaan mee aan het doktrinaire dagblad *De Koophandel*, waarin hij de Meetingpartij fel bestreed als een klerikale formatie.

(92) 5 aug. 1864. Op 10 augustus verscheen de sinds lang beloofde uiteenzetting waarom het Dechamps-programma zo gevaarlijk was voor Antwerpen: „Want de nieuwe forten zullen op de Vlaamse oever een nieuwe stad doen ontstaan, een stad in Vlaanderen waar wij niets te zeggen hebben. Daar zullen dokken en timmerwerken aangericht worden alles ten nadele van Antwerpen. In tijd van oorlog een brug over de Schelde die onze rivier totaal zal bederven. Daarbij moet gerekend worden als gevolg dier soldatenknoeiërij een verhoging van 10 miljoen voor 't oorlogsbudget.”

(93) 13 en 17 aug. 1864.

(94) Betreffende de afbraak van de oude vestingmuur; 18, 19, 24, 27 aug.; 17 sept.

(95) 5 sept. 1864.

(96) De kloosters: „Wij lenen ons blad niet om dezelve de oorlog aan te doen; maar zo de heer de Gerlache ze een zedelijke vooruitgang noemt, wat te betwijfelen valt, denken wij, dat hier zo min als in andere landen, dezelve immer weinig tot de zedelijke welvaart der volken hebben bijgedragen”; 31 aug. 1864. Op 24 september nam de krant zijdelings stelling voor het wetsontwerp tot nationalisatie van de studiebeurzen, op 8 december keurde ze volledig de gemeenteraad van Leuven goed die de verdeling van het kerkhof had afgeschaft. Op 13 januari 1865 heette het: „De kerkhoven in Antwerpen behoren de staat en niet de kerk. De begraving van een dode is een burgerlijke of wereldlijke akt.” De volgende dag werd scherpe kritiek uitgebracht op de encyklike *Quanta Cura* en de *Syllabus*, die men „als vrije burgers in een vrij land” moet verwerpen.

(97) „De Meetingmannen, dat zijn de klerikale kopstukken” hadden de voortzetting van hun magere financiële ondersteuning afhankelijk gemaakt van het verdedigen van het Dechamps-programma, wat ik weigerde; Van Ryswyck in de *Koophandel*, 9 feb. 1865.

DE LIBERALE PERS TOT 1858

In 1857 telde de liberale Antwerpse pers naast de *Grondwet* nog drie dagbladen : *Le Précurseur*, *L'Avenir* en *De Schelde*. In de loop van het volgende jaar zouden die drie in één hand worden verenigd door Outendirck, de eigenaar van *L'Avenir*. Als reactie daartegen werd onmiddellijk een nieuw, onafhankelijk liberaal dagblad gesticht, *L'Union Commerciale*. In 1860 ging de firma Outendirck teniet; *L'Avenir* werd opnieuw een zelfstandige krant, de *Schelde* werd gestaakt en de *Précurseur* versmolten met de *Union Commerciale*. In 1863 tenslotte had er een derde omwenteling plaats in de liberale Antwerpse perswereld : de *Précurseur* veranderde van eigenaar, en slurpte *L'Avenir* op; en twee nieuwe organen werden gesticht, *L'Escaut* en *De Koophandel*. Al deze wijzigingen waren niet zozeer kommercieel als wel politiek geïnspireerd. Vandaar dat de indeling van deze studie aangewezen is : we zullen niet elk van de dagbladen achtereenvolgens behandelen, maar wel „de liberale pers” — zonder de *Grondwet* — tot 1858, in 1858-1860, 1860-1863 en 1863-1864.

In 1857 was *Le Précurseur, Journal politique, commercial, maritime et littéraire* sinds lang en onbetwist de belangrijkste Antwerpse krant. Hij was in 1835 gesticht door de verzekeraar en handelaar Auguste Morel, wiens maritieme en kommerciële inlichtingsbronnen hem toelieten een dagblad uit te geven „dat zelfstandig was in zijn berichtgeving en op het technisch peil van de grote continentale bladen” (1). Ook nadat de *Précurseur* eigendom was geworden van de drukkers gebroeders De Wever (2), bleef hij aan de spits van de plaatselijke pers, zowel naar formaat als naar inhoud. Hij was bijzonder afgestemd op de groothandelaars door zijn beurs- en handelsberichten, en zijn gematigd-liberale oriëntering. Noemde men hem

(1) A. VERMEERSCH, *De Structuur van de Belgische pers 1830-1848* (Inter-universitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 4), Leuven 1958, blz. 87-92, geeft een belangwekkende schets van de activiteiten van Morel en van het ontstaan van de *Précurseur*.

(2) Begin 1858 hoorden de krant en het gebouw waarin de bureau's gevestigd waren aan Henri De Wever alléén toe; zie *Société en commandite pour la publication du Précurseur...*, (1859), blz. 6.

in 1848 niet „het blad van de Engelse beurs” met een half dozijn gemeenteraadsleden als bazen? (3).

Al begin 1840 stuurde de *Précurseur* aan op de vorming van een homogeen-liberale regering. In 1846 sloot hij, na lang aarzelen uit vrees voor een radikale oriëntering, zich aan bij de stichting van een liberale kiezersvereniging die Antwerpen zou vertegenwoordigen op het liberaal kongres. Hij steunde de regering-Rogier (1847-1852), en ook, maar zonder entoesiasme, het verzoenend liberaal kabinet-De Brouckere (1852-1855). De unionistische regering-De Decker (1855-1857) vond in hem een beginselvast maar waardig bestrijder. Zo bij voorbeeld nam hij in mei 1857 hevig deel aan de campagne tegen het wetsontwerp op de liefdadigheid, maar laakte hij van de eerste dag af, gedurig en krachtig, de straatmanifestaties die ertegen werden georganiseerd. Bij de gemeenteverkiezingen van hetzelfde jaar bleek hij de spreekbuis van de gematigde meerderheid in het bestuur van de liberale associatie, die niet alle unionistische liberalen wenste uit te sluiten. Maar in de poll : „De *Précurseur* heeft moeten zwichten voor het overdreven dagblad *L'Avenir*; deszelfs kandidaten hebben de gematigde liberalen MM. De Baillet en Elsen overwonnen” (4). Dit belette de krant niet om de lijst van de associatie met kracht te verdedigen (5).

Over de redaktie in 1857 zijn we slechts onvolledig ingelicht (6).

L'Avenir, Journal Commercial, Industriel, Maritime, Politique, Artistique et Littéraire, verscheen begin 1855 (7). Het heette dat hij „hoofdzakelijk werd opgericht om de belangen der 5e sektie te verdedigen” (8). Inderdaad ging hij heftig tekeer tegen het (op dat ogenblik slechts gedeeltelijke) bouwverbod in de 5e wijk die met militaire erfdiensbaarheden was belast (9). Niet minder krachtig

(3) „Un anversoïis” in *Journal d'Anvers*, 4 juni 1848. De gemeenteraad was groten-deels bezet door zakenlieden; de beurs was het belangrijkste centrum van de liberale opinie. De *Roskam* van 15 augustus 1847 noemde Ch. Pecher, een van de liberale partijleiders, het „hoofd” van de „ingevers, eigenaars en geldschietters” van de *Précurseur*.

(4) *De Burger*, 7 nov. 1857.

(5) Zie voor deze alinea : L. WILS, *Het einde van het unionisme...*, *passim*.

(6) Van 1857 tot 1860 behoorde D. Sleenckx, de vroegere hoofdredakteur van *De Schelde*, tot de redaktie. *De Burger* van 24 oktober 1857 vermeldde de Fransman Léonce Dupont als een redakteur van de *Précurseur*.

(7) Het blad is pas van 18 juni 1855, 1e jaargang nr. 169, aanwezig in de Belgische bibliotheken.

(8) *Handelsblad*, 28 mei 1858.

(9) „Al de beloften, al de regeringsverklaringen, al de simpatiebetuigingen betreffende de handelsbelangen monden uit op een echte mistifikatie...”; 25 juni 1855. Het ministerie behandelt de 5e wijk alsof het een overwonnen land was; „er is geen

zou hij zich het volgende jaar verzetten tegen het regeringsontwerp tot gedeeltelijke vergroting en tot versterking van de stad (10). Tussen de regels voelt men soms duidelijk het opzet om de unionistische regering-De Decker een hak te zetten, maar het was toch vooral een fel antimilitarisme dat de krant bewoog om alle excessen van *das Militär* aan de kaak te stellen (11).

In mei 1857 schreef *L'Avenir* geen woord afkeuring van de straatrelletjes die door liberalen werden ingericht tegen de kloosters, de katolieke kranten en parlementairen. Integendeel moedigde hij ze onderduims aan door ze als een uiting van de volkswil voor te stellen. Pas op 30 mei, nadat ook te Antwerpen de nodige woelingen waren voorgevallen en het wetsontwerp op de liefdadigheid was ingetrokken, vroeg hij om nu geen nieuwe manifestaties te houden, vermits zulks overbodig en ongeoorloofd was. In oktober van dat jaar voerde hij een campagne voor de uitsluiting van de liberale gemeenteraadsleden die niet hadden gestemd voor het adres aan de koning tegen het wetsontwerp. Hij dreigde zich niet te zullen neerleggen bij een poll die de „overlopers” zou aanvaarden (12), en bekwam inderdaad een nipte meerderheid voor zijn zienswijze, ondanks het andersluidend advies van het bestuur der liberale associatie (13).

De eigenaar-hoofdredakteur van *L'Avenir* (14) verdient onze bijzondere belangstelling, omdat hij gedurende de jaren 1858-1860

plaats meer voor getrappel ter plaatse en voor aarzelingen... Als Antwerpen moet uitgeplunderd worden, dan zal het niet zonder verzet gebeuren...”; 28 juni 1855. „Anvers résistera légalement à toute tentative nouvelle d'embastillement. Si le gouvernement est fort par le pouvoir, par l'autorité, par le sabre; la résistance est notre force à nous; mais la résistance légale”; 13 nov. 1855.

(10) We kennen het plan nog niet in detail, maar zeker is „que la métropole du commerce va être sacrifiée de la manière la plus indigne. L'élément militaire triomphe; l'intérêt commercial est méconnu, foulé aux pieds! On agrandira la ville au nord... mais on transformera le fort du Nord en une vaste citadelle, plus formidable que celle qui domine la ville de l'autre côté et, dans une autre nuit du 27 octobre 1830... les plus déplorables désastres!”; voor de 5e wijk is het een veroordeling tot eeuwigdurend bouwverbod; 10 feb. 1856.

(11) Zo de mishandelingen van burgers door gewapende soldaten buiten dienst : „De *Avenir* ... werd laatst vervolgd om zijn bittere hekelingen over het gedrag der soldaten. De procureur-generaal beweerde dat de klachten niet gegrond waren en dat die vitterij alleenlijk ten doel had de twist te doen rijzen tussen burger en soldaat. Het dagblad werd vrijgesproken en nog geen acht dagen zijn voorbij...”; *De Klauwaert*, 23 aug. 1857.

(12) 3 okt. 1857.

(13) Zie voor deze alinea : L. WILS, *Het einde van het unionisme...*, blz. 230-240.

(14) F. Outendirck was in 1858 eigenaar „pour avoir créé ce journal et l'avoir exploité jusqu'à ce jour, en qualité de seul propriétaire”; *Société en Commandite pour la publication du Précurseur, de L'Avenir...*, (1859). De *Grondwet* van 22 september 1857 vermeldde K. Nys (1825-1881) als een „opsteller van de *Avenir*”.

de liberale Antwerpse pers bijna zou weten te monopoliseren. Franciscus Outendirck had in 1847 een ontorende straf opgelopen (15) die hem, ondanks zijn verkregen eerherstel (16), tot een gemakkelijk doelwit zou maken voor zijn talrijke tegenstrevers en vijanden. Hij had zich later doen opmerken door een studie over de ellende in de beide Vlaanderen (17).

Bij de beslissende verkiezingen van oktober en december 1857 maakte Outendirck zich zeer verdienstelijk voor de liberale partij, niet alleen in zijn krant, maar ook door het opstellen van een nederlandsstalig verkiezingsbladje *Lanteern Magiek* (18), van omzendbrieven voor de associatie, „enz. enz.” (19). Het heette reeds toen zoals later dat hij de liberale lijst voor de gemeente grotendeels gemaakt had (20). Hij beijverde zich met sukses opdat de linkse vlaamsgezinden

(15) Hij was begin 1847 door de regering belast met de bevrachting van een schip om onbemiddelde emigranten uit Guatemala te repatriëren. Met de voorschotten zou hij zijn persoonlijke schulden afbetaald hebben. Wegens het bedrieglijk ondertekenen van twee kwittancies met de naam van een mede-mandataris, en het gebruik maken van die valse stukken, werd hij op 5 augustus 1847 door het assisenhof van Antwerpen veroordeeld tot 5 jaar dwangarbeid, tentoonstelling, brandmerk en 100 F boete; *Journal d'Anvers en Postryder van Antwerpen*, 5 aug. 1847. Hij voorzag zich in verbreking; *Journal d'Anvers*, 9-10 aug. 1847.

(16) De veroordeling „a été couverte plus tard par des lettres patentes de réhabilitation, délivrées par Sa Majesté le Roi, après enquête, et sur l'avis conforme de la Cour d'appel de Bruxelles, Chambre des mises en accusation... réhabilitation... ayant d'ailleurs été officiellement publiée dans le *Moniteur*”; Outendirck in *Avenir*, 27 okt. 1862.

(17) „De heer Fr. Outendirck heeft aan de klas der letteren bij de koninklijke Belgische Akademie doen kennen dat hij de schrijver is van de verhandeling nr. 2, op de armoede van Vlaanderen, aan welke een vererende melding is toegekend”; *De Eendragt*, 16 juni 1850.

(18) Het werd uitgegeven in opdracht van de liberale associatie, tegenover wie Outendirck zich verbond „à publier six numéros au chiffre de 6.300 exemplaires, portage et port compris à raison de Frs 260 par numéro soit F.1560—”; *VLA*, 16 nov. 1857. Er verschenen inderdaad zes nummers van 21 november tot 8 december 1857; op 2 december schreef het : „Het kiesblad de *Lanteern Magiek* is van de eerste tot de laatste letter... het werk van... F. Outendirck.” Het grondtema was : de conservatieve partij is die van de edelen, de rijken en de geestelijken, de liberale is die van de kleine man. Minister Ch. Rogier gaf suggesties voor het blad, dat wonderen heette te doen; zie verschillende brieven in *ARA*, PR, 36.

(19) Zo somde Outendirck zelf zijn verdiensten op in *L'Avenir*, 4 november 1860; hij voegde erbij dat na afloop het bestuur van de associatie hem een vergoeding van 1 000 F toestond, die hij weigerde. We vonden dit niet terug in het verslagboek van de associatie, maar wel op 23 oktober 1857 de toekenning aan *L'Avenir* van 100 F voor 6.000 bulletins, buiten de 600 F die waren overeengekomen voor het publiceren van een supplement. Op 19 november 1857 stuurde Outendirck aan minister Rogier een lijst van ambtenaren die verdienden terechtgewezen te worden omdat ze katholieke propaganda voerden; *ARA*, PR, 36. Op 27 juli 1858 schreef *L'Avenir* dat na afloop van de verkiezingen 600 liberalen, met de volksvertegenwoordigers van Antwerpen en heel het bestuur van de liberale associatie aan het hoofd, een eer- en dankbetuiging hadden gebracht aan Outendirck.

(20) Volgens *De Burger*, 24 oktober 1857, waren de opstellers van de liberale lijst Outendirck en de redakteur van de *Précurseur* Léonce Dupont. Later werd Outendirck

in de parlamentsverkiezingen de liberale lijst zouden steunen, en legde daartoe „allerlei beloften” af, o.a. namens minister Rogier (21).

De Schelde, Dagblad voor staetkunde, handel, nyverheid en letterkunde verscheen voor het eerst op 15 mei 1853. De liberale partij beschikte tot dan toe niet over een nederlandstallig dagblad te Antwerpen, en dit gemis werd om twee redenen scherper gevoeld dan tevoren. Vooreerst omdat het unionistische *Handelsblad* meer en meer naar het katolieke kamp vergleed, en bovendien omdat de Vlaamse beweging in de Scheldestad een politieke macht begon te verwerven. Bij de gemeenteverkiezingen van oktober 1851 had een Vlaams-unionistische coalitie een gedeeltelijke overwinning behaald; de meeste flaminganten hadden zich sindsdien verenigd in de rechtsgerichte maatschappij Voor Tael en Kunst; en in 1854 stonden er weer parlaments- en gemeenteverkiezingen voor de deur.

De romancier Domien Sleeckx (22), die te Brussel een volksblaadje *De Vlaemsche Stem* uitgaf, keerde naar Antwerpen terug. Zijn krant bracht hij in de kommanditaire vennootschap in die de *Schelde* stichtte; de *Stem* werd nu een verkleinde uitgave van deze laatste, voor het platteland (23). Van beide organen was Sleeckx de „uitgever-bestuurder” (24). Een redaktiekomitee, dat bestond uit

herhaaldelijk voorgesteld als de man die toen aan de associatie zijn wil had opgelegd; in zijn al aangehaalde brief in *L'Avenir* van 4 november 1860 ontkende hij dit niet.

(21) „Het is waar dat enige dagen voor de kiezing van de 10e december, in een algemene vergadering, M. Outendirck, namens de voorgestelde kandidaten, aan de Vlamingen allerlei beloften deed, om hun medewerking, als *Vlamingen*, te verwerven. Maar wat is er tot nu toe van die beloften gekomen? Wij vrezen zeer dat M. Outendirck in die beloften niets anders zag dan een kiesmiddel, en wij twijfelen eraan of de verbintenis die hij nam in naam van afwezige personen, niet enkel als grootspraak moet beschouwd worden”; *Grondwet*, 16 juli 1858. De beloften werden bijzonder namens minister Rogier gedaan, en ook buiten Antwerpen gebruikt in de kiesstrijd; zie L. WILS, *De politieke oriëntering...*, blz. 84-85.

(22) 1818-1901; zie : P. FREDERICQ, *Levensschets van Domien Sleeckx*, in *Annuaire de l'Académie royale de Belgique*, 1903, blz. 149-300.

(23) Het armtierig *Provinciael Antwerpsch Nieuwsblad*, dat driemaal per week verscheen, werd opgeslorpt.

(24) Op 3 juni 1853 werd vóór notaris Van Berckelaer een franstalige akte van overeenkomst verleden tot stichting van een kommanditaire vennootschap „voor de uitgave van twee Vlaamse liberale bladen, getiteld *De Schelde* en *De Vlaemsche Stem*”. Het kapitaal bedroeg 20 000 F, waarvan de inbreng van *De Vlaemsche Stem* door de werkende vennoot Sleeckx voor 8 000 F gold; 12 000 F waren in geld in te brengen door de stille vennoten Antoine Joseph Van Bellingen, handelaar, en Pierre Jean Wittemans, zonder beroep. Hun inbreng kon tot 16 000 F verhoogd worden zonder dat Sleeckx de zijne moest vermeederen. Kopie in AMVC, S 654 D. Een *Situation des Journaux Schelde et Vlaemsche Stem au 30 Juin 1854 (Ibidem)* vermeldt voor de *Schelde* een deficit van 2 040 F, voor de *Stem* een boni van 600 F, bleef een deficit van 1 440 F. Op dat ogenblik waren er slechts voor ruim 8 000 F van de 12 000 F aandelen onderschreven; beide stille vennoten hadden er o.a. geplaatst bij burgemeester J. F. Loos (250 F op 20 mei 1853

de ateneumleraar J. F. C. Verspreewen (25) en de letterkundige P. F. Van Kerckhoven (26), had de volledige beschikking over de politieke lijn (27). Die lijn was scherp antiklerikaal, veel feller dan de *Précurseur* ooit was geweest, en aanvankelijk nauwelijks vlaamsgezind. De *Schelde* ging in persoonlijke aanvallen de rechtse en onafhankelijke flaminganten van Voor Tael en Kunst te lijf (28), en smaakte de triomf dat die vereniging einde 1854 uiteenviel.

Op 30 augustus 1856 berichtte het blad dat Sleeckx geen deel meer uitmaakte van de redactie, en dat men zich moest wenden tot L. Schotmans, drukker en uitgever (29). Toen was K. Simillion (30) er redakteur van (31). Begin 1857 toonde het blad zich radikaler-vlaamsgezind dan tevoren, en nam het op dit punt een zekere vrijheid

en 500 F op 11 augustus 1853) en bij de zakenlui Cateaux-Wattel, Aug. Kreglinger en Berré-Gillis (elk 250 F); *Ibidem*. In een brief aan minister Ch. Rogier op 10 juli 1859, sprak Loos van „votre part d'action dans le *Schelde*”, vermoedelijk i.v.m. de financiële vereffening na de verkoop van het blad; ARA, PR, 421.

(25) 1807-1860; zie : F. RENS, *Johan-Frans-Kornelis Verspreewen*, in : *Nederduitsch Letterkundig Jaerboekje voor 1861*, blz. 159-161.

(26) 1818-1857; zie : L. BAEKELMANS, *Pieter Frans Van Kerckhoven 1818-1918*, Antwerpen 1931.

(27) De akte van overeenkomst vermeldde dat dit redaktiecomitee belast was met het toezicht op de artikels die in beide bladen zouden verschijnen; bij de dood of het ontslag van één van beide leden zou de andere een opvolger kiezen; indien beiden tegelijk ontslag namen zou Sleeckx een nieuw redaktiecomitee aanduiden met goedkeuring van de aandeelhouders. Iedere week zou Sleeckx met het redaktiecomitee vergaderen; hij „zal gehouden zijn de aanwijzingen te volgen die hem zullen gegeven worden, wat betreft de te behandelen vraagstukken en de wijze waarop het past ze op te lossen. Als de heer Sleeckx weigert de gegeven richtlijnen te volgen, of zou afwijken, in zijn redaktie, van de liberale opinie, zal het redaktiecomitee hem tot de orde kunnen roepen, hem voorschrijven om het doel van de vennootschap na te streven, en in geval van herhaalde weigering, er de kommanditaire aandeelhouders van verwittigen opdat ze zouden kunnen handelen in het belang van de vennootschap en de maatregelen treffen die ze zullen nodig oordelen. Het redaktiecomitee zal op ieder oogenblik de mogelijkheid hebben om, buiten de wettelijke verantwoordelijkheid van de beheerder, alle artikels te doen inlassen waarvan het de publikatie nodig of nuttig zal oordelen voor de zaak welke beide bladen hebben te verdedigen.” De volgende bepalingen vergrootten nog de macht van de leden van het redaktiecomitee : binnen de 24 uur moesten hun artikels worden opgenomen, zonder betwisting; zij kregen een ruim aandeel in de eventuele winst; in geval van meningsverschil tussen hen en de uitgever- bestuurder konden allen gezamenlijk arbitrage regelen, zonder beroep op de aandeelhouders. Sleeckx mocht zijn mederedakteur kiezen mits instemming van de stille vennoten; AMVC, S 654 D. Karel Nys (1825-1881) werd zijn eerste medewerker; F. PRIMIS, *Antwerpiensia*, XIX, 1948, blz. 325-337.

(28) „Ge hebt stellig gewenst, dat wij de weg opgingen van *De Schelde* zaliger, en onze handen zouden bevuild aan persoonlijkheden en ander smerig en immoreel werk?”; *Grondwet*, 20 okt. 1860.

(29) M. DE VROEDE, *De Vlaamse pers in 1855-1856* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Bijdragen 12), Leuven 1960, blz. 27-28.

(30) Geb. 1837; Zie : L. BAEKELMANS, *De eigenaardige Konstantijn Simillion*, in : *Feestbundel H. J. Van de Wyer*, II, Leuven 1944, blz. 179-184.

(31) Zie brieven van E. Moysson aan F. De Cort, 21 jan. en 4 feb. 1857; AMVC, M. 855 B.

tegenover de liberale partij (32). De meiwoelingen van dat jaar keurde het af als nadelig voor de partij. Het bleef deze toegedaan, maar de plaatselijke liberale associatie achtte een spoorslag niet ongewenst (33).

(32) 10 en 17 jan, 7 en 28 feb., 4 april 1857; vgl. L. WILS, *De politieke oriëntering...*, blz. 72-73.

(33) „Le Comité décide qu'il sera donné à l'éditeur du Journal *De Schelde* une indemnité de cent francs pour publication gratuite de 125 exemplaires de son journal pendant vingt jours. L'appui individuel des divers membres du Comité lui est assuré si sa marche est franchement libérale"; VLA, 11 aug. 1857.

DE LIBERALE PERS 1858-1860

Op 15 februari 1858 werd een kommanditaire vennootschap opgericht voor de uitgave van „de *Précurseur*, de *Avenir*, de *Revue Commerciale d'Anvers* en andere publikaties” (1). Het eerste opzet ervan was blijkbaar het financieren van de aankoop door Outendirck, de eigenaar van *L'Avenir*, van de *Précurseur* met diens bijblad de *Revue Commerciale d'Anvers* (2). In de statuten heetten die twee laatste bladen toe te horen aan Outendirck „tengevolge van de aankoop die hij ervan gedaan heeft krachtens een mondelinge overeenkomst met dhr H. De Wever” (3). Tegelijkertijd (4) gaf Outendirck van 6 februari 1858 af ook een nederlandstalig weekblad uit, *De Toekomst*, dat door de liberale associatie werd gesteund (5).

(1) Zie de statuten : *Société en commandite pour la publication du Précurseur, de l'Avenir, de la Revue Commerciale d'Anvers et autres publications constituée par acte passé à Anvers le 15 février 1858 devant MM. les Notaires Gheysens et Van Sulper*, Antwerpen (1859). De statuten bepaalden o.a. dat de bladen van de vennootschap organen van de liberale en grondwettelijke opinie moesten blijven; dat het maatschappelijk kapitaal werd vertegenwoordigd door 800 aandelen van 500 F elk.

(2) Toen Outendirck drie jaar geleden de *Précurseur* kocht, vroeg hij me voor 5 000 F aandelen te nemen, en lid te worden van het toezichtskomitee; ik weigerde; gemeenteraadslid Janssens-De Harven in de *Grondwet*, 27 okt. 1860.

(3) De statuten verklaarden dat Outendirck de drie genoemde bladen inbracht in de vennootschap, en „Pour prix de ces rapports, M. F. Outendirck reçoit les huit cents actions représentant le fonds social et il se charge de faire face, à l'aide des ressources de l'entreprise, à toutes les dépenses qui seront nécessaires à la marche de la Société.” Hij was directeur-beheerder van de vennootschap — de enige werkende vennoot — en hoofdredakteur van al haar bladen; hij benoemde en ontsloeg het personeel van redaktie en administratie, genoot een jaarwedde van 10 000 F plus vrije woon en een aandeel in de winst. Het financieel toezichtskomitee werd voor de eerste maal samengesteld uit oud-minister Laurent Veydt; de makelaar en gemeenteraadslid Felix Grisar; de Brusselse advocaat en beheerder van vennootschappen Adrien Carton de Wiart; en de handelaar Bernard Joseph Posno; deze vier zouden een vijfde lid koöpteren.

(4) De uitgave van de drie kranten door de firma Outendirck ving aan op 31 maart 1858.

(5) In het laatste nummer van de *Lantearn Magiek* (8 dec. 1858), het verkiezingsblad dat Outendirck had uitgegeven voor rekening van de associatie, was het verschijnen van de *Toekomst* aangekondigd als een permanente voortzetting ervan. Op 27 april 1858 besprak het bestuur van de associatie een brief van een zekere Meert, die „exprime des regrets de ce que le journal *De Toekomst* soit si peu répandu et prie le comité central d'en assurer une distribution plus régulière... Le Comité décide ensuite d'écrire à Monsieur Outendirck qu'il veuille communiquer la liste des personnes qui reçoivent le *Toekomst* et soumettre à son appréciation s'il ne conviendrait pas d'imprimer cette feuille le vendredi au lieu du samedi, pour qu'elle puisse arriver et être lue dans les communes les dimanches matin; tandis qu'aujourd'hui elle n'y arrive que le dimanche au soir”; *VLA*, 27 april 1858.

In de zomer van 1858 werd bovendien nog de *Schelde* aangekocht (6).

Zo had de firma F. Outendirck en Co heel de liberale Antwerpse pers in handen, op de jonge *Grondwet* na. Door de concentratie van beheer en inlichtingendienst (7) en gedeeltelijk zelfs van de redactie (8), beschikten haar bladen over grote mogelijkheden. De *Précurseur* kon getuigen dat hij voor geen enkel Brussels blad moest onderdoen voor de snelheid van de binnenlandse berichtgeving, en dat hij alle overtrof voor de buitenlandse (9).

Maar de poging van de firma om de liberale Antwerpse pers te monopoliseren, lokte verzet uit. Op dezelfde 31 maart 1858 waarop de *Précurseur* in haar handen overging, verscheen er een nieuw liberaal dagblad, *L'Union Commerciale*, dat werd opgesteld door een deel van de vroegere redactie van de *Précurseur* (10). Het gaf als bestaansreden op het verijdelen van het monopolie dat het Antwerpse liberalisme zou bedreigen, en het leefde bijna bestendig op voet

(6) Het schijnt dat de *Schelde* gisteren door de firma Outendirck is aangekocht, meldde de *Grondwet* op 14 juli 1858. En op 13 september 1858 drukte ze een brief van Outendirck zelf af : „Sedert de daarstelling der sociëteit die de *Précurseur*, de *Avenir* en de *Revue Commerciale* uitgeeft, is er slechts ene verandering in de toestand dier sociëteit gekomen... de aankoop van het liberaal blad *De Schelde*, welk in de loop dezer week in onze burelen zal worden uitgegeven en te dezer gelegenheid, onder alle opzichten, aanmerkelijke verbeteringen zal ondergaan.”

(7) Zo berichtte de *Précurseur* op 30 november 1859 : van 1 januari aanstaande af zullen *Précurseur*, *Avenir* en *Schelde* geen andere korrespondent meer hebben buiten Antwerpen dan het bestuur van de posterijen.

(8) De bureau's van *L'Avenir* werden overgebracht naar de Ammanstraat nr. 1, waar die van de *Précurseur* waren gevestigd; Outendirck woonde daar in. Op 17 maart 1858 meldde *L'Avenir* dat hij van 1 april af 's morgens zou verschijnen i.p.v. 's namiddags, en worden thuis besteld tussen 7 en 8 uur. Hij zou geen buitenlandse handelsberichten meer opnemen, behalve degene die te laat zouden toekomen om in de *Précurseur* te verschijnen. Daardoor zou zijn formaat worden verkleind en de prijs verlaagd van 7,5 F per trimester te Antwerpen en 9 F elders, tot F voor het hele land. „*L'Avenir n'a été, pendant deux ans, que la réduction d'un autre journal*”; *Avenir*, 2 juni 1860. Inderdaad had het blad vele artikels uit de *Précurseur* eenvoudig overgenomen.

(9) 12 nov. 1858. *Précurseur* en *Schelde* hadden de troonrede afgedrukt de namiddag zelf waarop ze werd uitgesproken, dank zij een uitstekende organisatie. Geen enkel ander blad buiten de hoofdstad had zulks gekund, bij zover dat — ten onrechte — de regering ervan werd beschuldigd dat ze de firma Outendirck bevoordeligd had.

(10) „Cette partie de la publication sera faite par les mêmes hommes qui la faisaient dans le *Précurseur*. Nous tous, du reste, nous faisons partie de la rédaction de ce journal. Parmi nous, il en est qui ont participé à sa fondation en 1835... L'Administrateur-Gérant, H. Simon”; omzendbrief van *L'Union Commerciale*, 24 maart 1858. Op 15 september 1858 protesteerde de redactie van de *Précurseur* in de *Grondwet* tegen de bewering dat ze blindelings Outendirck moest volgen; de brief was ondertekend : J. de Winter, Sleenckx, Hipp. Barella. Sleenckx was tenminste sinds begin 1857 aan de *Précurseur* verbonden; op 14 maart 1858 had *De Eendragt* (Gents weekblad) gemeld dat De Winter overging van het *Journal de Gand* naar de *Précurseur*. De hoofdredakteur van *L'Union Commerciale* was E. Gressin-Dumoulin.

van oorlog met zijn konkurrent (11). Zo schijnt ook een liberaal weekblad te hebben gedaan dat in oktober 1858 werd gesticht (12). Door zijn aankoop van de *Schelde* haalde Outendirck zich bovendien de wrevel van de *Grondwet* op de hals (13). De katholieke pers stookte dat vuurtje graag aan (14).

Er stak veel meer dan broodnijd achter deze polemieken. De *Grondwet* en de *Union Commerciale* behoorden tot de post-unionistische liberalen die einde 1857 met lede ogen hadden gezien hoe de „herbergschreeuwers” aan de associatie een scherp-antiklerikale koers oplegden. Zij zagen in de firma Outendirck een gevaar voor de partij. Bovendien namen haar bladen in de zaak van de Antwerpse versterkingen een houding aan, die lieten vermoeden dat zij door de regering uitgekocht was.

Weinige weken nadat Outendirck had bezit genomen van de redaktie van de *Précurseur*, legde de regering-Rogier een wetsontwerp neer tot gedeeltelijke vergroting van Antwerpen, langs de havenkant alléén. Op details na was het hetzelfde ontwerp dat tevoren door het unionistisch kabinet-De Decker was voorgebracht, en dat toen in de Kamer van Volksvertegenwoordigers geen meerderheid had gevonden, mede ten gevolge van het eensgezinde verzet van Antwerpen. De *Précurseur*, de *Toekomst*, en ook *L’Avenir* die vroeger de hevigste bestrijder was geweest van dit plan, steunden het nu openlijk en aanhoudend (15). Onvermijdelijk ging men zich te

(11) „De *Union Commerciale* die wat te veel persoonlijke gal in de inkt heeft gegoten als hij de *Précurseur* over (de vergroting van de stad) naar zijn ziel tastte...”; *Grondwet*, 14 juni 1858.

(12) *Le Sans Fard*, 6 en 27 feb. 1859; wij vonden slechts 5 nummers van dit blad, nl. in SA, MA 31.

(13) In september 1858 kwam het tot een felle twist tussen de *Grondwet* en Outendirck die haar liet vervolgen wegens beledigingen; zijn eis werd afgewezen; zie *Grondwet*, 14 okt.

(14) „Wij weten zeer wel dat de gazettenwinkel van Sus een vuil kraam is; zo modderig dat de liberalen om deftigere bladen in onze stad te bezitten genoodzaakt zijn geweest de *Union Commerciale* en de *Grondwet* te stichten”; *De Burger*, 4 december 1858.

(15) Ziehier de argumenten die steeds terugkeerden in de drie bladen. De zaak is helemaal veranderd, nu we niet meer leven „sous le régime du sabre et sous la direction despotique du général Greindl”, maar onder een regering „animé des meilleures intentions; qui veut sérieusement le bien d’Anvers”; *Avenir*, 24-25 mei 1858. „C’est parce que nous avons... la certitude que les Chambres législatives ne voteront point l’agrandissement général sans une intervention pécuniaire raisonnable de la ville et des intéressés...” dat wij het regeringsontwerp niet willen verwerpen of verdagen, maar wel amenderen door er te laten inschrijven dat de volledige vergroting later moet gebeuren zonder uitgaven voor de staat; *Précurseur*; 11 juni 1858. In 1856 hebben wij verdaging gepleit, maar we kunnen toch niet opnieuw verdagen?; *Précurseur*, 22 juni 1858. Enige bestrijders van het regeringsontwerp zijn liberaal, „dat is zeker; maar de meeste zijn katholiek. De liberalen... zijn ofwel verblind, ofwel misleid; de katholieken integendeel, weten zeer wel

Antwerpen afvragen door wie en met welk doel de grote sommen ter beschikking van Outendirck waren gesteld om zijn dagbladen op te kopen. De *Grondwet* meende dat het „ministerie zijne vingers tussen de kas van onze Kollega heeft” (16). Ook Frans geld en Franse invloed werden gevreesd (17). *L'Union Commerciale* beschuldigde er de *Précurseur* niet van verkocht te zijn aan de regering, maar wel zijn beginselen te vereenzelvigen met de persoon van de eerste-minister (18).

De openbare mening was te Antwerpen eensgezind en rumoerig gekant tegen het regeringsontwerp, en aanzag Outendirck als een verrader. Herhaaldelijk beklaagden zijn bladen zich over „les attaques passionnées et les insinuations malveillantes dont nous sommes l'objet” (19). Als er op 31 juli 1858 een betoging voor de algemene vergroting werd gehouden, werden politie, burgerwacht en leger opgeroepen om de bureau's van *Précurseur* en *Avenir* te beschermen (20).

wat zij doen”, ze slaan nl. politieke munt uit het geval; *Toekomst*, 26 juni 1858. „Ce mouvement qui pourrait être fatal à la cause du progrès...”; *Précurseur*, 24 juni 1858. Een plotse algemene vergroting zou de waarde van de gronden in de huidige stad doen dalen; *Précurseur*, 23 juni 1858.

(16) „De *Précurseur* heeft een zonderling liberalismus. Wanneer een liberaal ministerie het roer der zaken houdt, en vooral wanneer dat ministerie zijne vingers tussen de kas van onze Kollega heeft (voorzichtig voor 't pletteren) dan moet alles maar goed zijn wat van dit ministerie komt...”; *Grondwet*, 14 jan. 1860. „Vraag b.v. aan 't publiek : — Ben ik voor ulie die zelfde man nog van over twee jaren? Het publiek zal immers „neen” antwoorden en zeggen dat men toen niet kon geloven de vrije redakteur van de *Avenir* zijn pen aan een Brusselse invloed te zien verkopen om tegen de belangen van Antwerpen te schrijven ... dat gij, die zo hevig tegen de onverdragelijke soldatengeest schreeft, later zoudt wierook voor 't leger branden... Vroeger gingt gij met de Kommissie der 5e wijk naar Brussel ten einde haar te helpen...”; *Grondwet*, 13 sept. 1858. Zulke insinuaties kwamen herhaaldelijk weer.

(17) De aanwezigheid in het financieel toezichtskomitee van Adrien Carton de Wiart gaf aanleiding tot een hele campagne in de Antwerpse pers en ook daarbuiten, volgens welke de firma Outendirck zou kunnen opgericht zijn met Frans geld en met het doel de Franse politiek in België te steunen. Zie vooral de *Union Commerciale*, 9 en 11 feb. 1859.

(18) „N'a-t-on pas vu des organes du libéralisme, et des plus influents, en être réduits, pour rester fidèles à leurs sympathies personnelles, à chanter vingt fois la palinodie dans des questions d'intérêt général, soutenir aujourd'hui ce qu'ils avaient combattu jadis avec le plus d'ardeur et combattre les principes qu'ils avaient défendus?”; 19 dec. 1858.

(19) *Précurseur*, 26 juni 1858.

(20) De waarnemende burgemeester had de dag tevoren de inrichters verzocht de betoging af te lassen gezien het gevaar; deze gingen daar niet op in, o.a. omdat in hun ogen de betoging de beste afleiding zou zijn om onlusten en een „bestorming” van de bureau's te voorkomen. In de loop van de dag zelf was rondgefluiserd dat de Ammanstraat nr. 1 zou worden aangevallen. Inderdaad, 's avonds in de stoet „des idées contraires aux lois de l'ordre s'étaient manifestées dans cette cohue de manière à faire craindre une attaque réelle”. De orde werd nochtans niet verstoord. Zie politieverslagen in SA, MA, 541 5; vgl. verslag van de waarnemende burgemeester aan minister Rogier in ARA,

Niet alleen in de zaak van de vergroting der stad, ook in die van haar eisen op handelsgebied koos de *Précurseur* de zijde van de regering (21). Het bracht hem in steeds bitterder polemieken met de *Union Commerciale* die hem geregeld aanduidde als „het ministerieel dagblad van onze stad”. Inderdaad namen *Précurseur* en *Avenir* de verdediging van de liberale eendracht rond de regering als hoofddoel (22). Politieke initiatieven steunden ze bijna uitsluitend op antiklerikaal gebied, waar ze de partijeenheden konden versterken (23). De *Schelde* (24) daarentegen toonde simpatieën voor het radicalisme; hij en de *Toekomst* waren vlaamsgezind; maar steeds : zonder kritiek op de regering (25).

PR, 295. *L'Avenir* zelf schreef op 1 augustus 1858 : „Dès le matin divers bruits circulaient en ville sur des excès qui devaient se commettre à l'occasion de cette manifestation; l'autorité recueillit à cet égard des indications qui l'ont déterminé à prendre des précautions très énergiques.” Op 3 augustus beweerde de krant dat het de katholieken waren die wilden revanche nemen voor de troebelen van mei 1857.

(21) Einde 1858 steeg in de Antwerpse handelskringen de ontevredenheid over de handelspolitiek van de Belgische regeringen, en over die van het kabinet-Rogier in het bijzonder. Meer bepaald werd een wet op de warrants geëist, en de afschaffing of vermindering van de rechten welke de scheepvaart bezwaarden. In beide gevallen verdedigde de *Précurseur* echter de stelling dat niet de regering maar Antwerpen zelf het initiatief moest nemen. Zo inzake de scheepvaartrechten op 5 november 1858 met een artikel „Des droits de bassin. Une initiative à prendre”; en op 8 november : „la régence d'Anvers, qui devrait donner l'exemple au gouvernement dans de semblables cas...”; in de volgende jaren zou de regering zich inderdaad beroepen op het argument dat de stad eerst zelf haar rechten moest verlagen. Wat de wet op de warrants betreft, de verdedigde de *Précurseur* de stelling dat de Antwerpse handel eerst de nodige uitvoeringsmaatregelen moest nemen, terwijl die volgens *L'Union Commerciale* pas konden volgen op de wet. Tijdens de eerste helft van april 1858 was die aangelegenheid bijzonder aan de dagorde; „Chose triste à dire... c'est une feuille anversoise qui souffle à l'oreille du gouvernement cette fin de non-recevoir déplorable autant qu'absurde!”; *Union Commerciale*, 13 april 1858.

(22) De regeringssteun aan het Vlaams toneel werd opgehemeld (*Précurseur*, 11 juli en 7 dec. 1858), maar de politieke Vlaamse eisen bestreden (*Précurseur*, 11 dec. 1858). De betuigeling van de kanselvrijheid werd verdedigd (*Avenir*, feb. 1859; vooral 18 feb. en 2 maart), en de regering in het gelijk gesteld als ze de radicale ambtenaar V. Van den Broeck ontsloeg (*Avenir*, 6 mei 1859).

(23) Zo pleitte de *Précurseur* op 21 en 25 november 1858 voor de alfabetische stemming, en pakte hij het katholiek onderwijs ruw aan op 19, 23 en 25 juli 1858. Op 25 januari 1859 pleitte de *Avenir* voor een wettelijke regeling van vrouwen- en kinderarbeid, waar minister Rogier voorstander van was.

(24) Sinds de aankoop van de *Schelde* door de firma Outendirck, werd ze geredigeerd door F. De Cort; zie J. B. Langlois aan De Cort, 25 okt. 1858; AMVC, L 2132 B; zie ook de brieven van E. Moyson aan De Cort; AMVC, M 855 B.

(25) Antiklerikaal liberalisme was het hoofdpunt van de *Schelde*. Ze was strijdend-flamingant, zoals blijkt uit haar propaganda voor het verslag van de Grievenscommissie : ze drukte de volledige tekst over op 18 januari 1858 vgl., moedigde de verspreiding ervan aan (o.a. 6-7 feb.), gaf zeer uitvoerige verslagen van de banketten die aan de leden dier commissie werden aangeboden te Brussel en te Gent, en waarop aan de regering harde woorden werden gezegd (26 april en 27 juni 1859). Maar liever dan zelf met de regering te polemiseren, bewaarde ze een volledig stilzwijgen over het tegenverslag dat begin mei 1859 verscheen. Zo deed ook de *Toekomst*. De *Schelde* toonde simpatie voor sociale

In één woord, de politiek die de bladen van de firma Outendirck volgden maakte de insinuaties van hun tegenstanders geloofwaardig, volgens welke zij waren opgekocht om de regering te ondersteunen. Outendirck zelf schijnt in goede termen met minister Rogier te hebben gestaan (26). Tenminste één van de leden van het financieel toezichtskomitee was een vertrouwensman van het regeringshoofd (27).

Na wat voorafgaat zal het niemand verbazen dat de *Union Commerciale* in zekere mate in het antiregeringsgezinde radikale vaarwater verzeilde. De krant was gesticht door liberale groothandelaars (28) die niet waren ingenomen met de scherp-antiklerikale koers van Outendirck (29) en die een onafhankelijke verdediging

initiatieven en voor de radikale strekkingen in het algemeen, maar gaf geen leiding op dit punt. Bij de verkiezingen stond ze onvoorwaardelijk achter de liberale associatie : „Gene scheuring! gene verdeeldheid!”, en opgepast voor de „valse broeders, verraderlijke vrienden ins ons kamp” die zulks wel zouden willen; 11 mei 1859.

(26) Zoals gezegd deed hij beloften namens minister Rogier aan de Antwerpse flaminganten, einde 1857. Maar weldra werd het bekend dat hij intengendeel aan Rogier had ontraden het verslag van de Grievenskommissie te publiceren; *Grondwet*, 7 en 10 juli 1858. De *Grondwet* was van oordeel dat Outendirck „der Vlaamse zaak niet ongenegen is”, maar dat hij „de ministeriële wind” had willen „vangen in de zeilen van de *Précurseur*”; 12 juli 1858. „M. Outendirck drijft het zover van lintjes en beloningen te verzekeren in naam des ministers”; „Gisteren, zo vertelt men ons, reed onze minister en vertegenwoordiger, M. Rogier, in een vigilant naar de statie, en de persoon die nevens onze minister zat was... onze Kollega Outendirck!?”; *Grondwet*, 21 en 22 sept. 1858. Outendirck „geniet de warmste simpatie van dhr Rogier en andere liberale eminenties”; *Journal d'Anvers*, 31 okt. 1860.

(27) Laurent Veydt namelijk : in 1845 schreef Paul Devaux aan Rogier dat die Veydt moest opnemen in zijn regering „parce qu'il faut au moins deux des tiens bien sûrs”; in 1847 maakte Rogier hem inderdaad minister van Financën, hoewel hij tegen die taak niet was opgewassen; zie L. WILS, *Het einde van het unionisme...*, blz. 200-201. Veydt vergezelde soms Rogier op reis.

(28) Het grote formaat van het blad wees op ruime financiële mogelijkheden. Op 25 maart 1862 als de *Union Commerciale* was versmolten met de *Précurseur*, schreef *L'Avenir* dat één van de weinige beproefde liberalen die er in de redaktieraad van de *Précurseur* zetelden, er zich uit teruggetrokken had, en dat sindsdien de werking en de invloed van Th. Engels op de gang van het blad sterk waren gestegen.

J. Ranscelot schreef aan de *Précurseur* : „Le principal actionnaire de votre journal, son propriétaire presque, M. Théodore Engels...”; *Avenir*, 25 aug. 1862. Zie over de reder en verzekeraar Engels (Amsterdam 1819 — Antwerpen 1887) : F. VAN MELCKE-BEKE, *L'Armorial Anversois*, in : *De Schakel*, 1952, blz. 64-65. De familie Engels bezit geen dokumenten meer betreffende het optreden van Th. Engels in de pers.

(29) Zoals de *Union* de bladen van Outendirck steeds weer „ministerieel” noemde, zo werd hij telkens opnieuw door hen betiteld als „le journal mixte”, het unionistische orgaan van de lauwe liberalen die in oktober 1857 uit de gemeenteraad waren geweerd; zie o.a. *Avenir*, 27 juli 1858. In de programmaverklaring van *L'Union* op 31 maart 1858 heette het : „Qu'on ne nous accuse pas de venir jeter la désunion dans le parti... Nous venons au contraire maintenir l'union prête à se rompre. Nous arrivons à temps pour... ramener au drapeau libéral beaucoup de gens ennemis des nouvelles combinaisons, prêts à s'isoler dans une neutralité funeste. Nous invitons à venir à nous ces hommes modérés dans leurs principes, qui ne sont pas exclusifs, qui savent, au besoin, faire preuve d'une noble indépendance injustement qualifiée d'hésitation. Ces hommes, qui sont l'honneur d'un parti et dont le nom est entouré d'une auréole de respect et d'une juste popularité,

wensten van de Antwerpse belangen (30). Dit zowel inzake de vergroting van de stad als inzake de haven (31), twee punten waarop Antwerpen in scherp konflikt kwam met de regering. De poging om de Antwerpse pers op te kopen, die aan deze laatste werd toegeschreven, en meer nog de aanhoudende polemieken met de *Précurseur-Avenir* (32), die steeds maar aanvallen op de regering meende te moeten afweren, ook als er geen gebeurden (33), maakten *L'Union* bijzonder kritisch tegenover het kabinet-Rogier. Onvermijdelijk werd het blad aangetrokken door de strekking van *L'Économiste belge*, het Brusselse vrijhandelaarsblad dat vond dat het nu welletjes was met het kleriko-liberaal geharrewar, dat er integendeel een politiek van economische, sociale en democratische vooruitgang moest worden ingeluid (33bis). De *Economiste* en de andere radikalen

trouveront en nous des amis..." En op 1 mei 1858 : „S'il y avait une scission, ce serait par le fait du *Précurseur*. C'est précisément ce que nous nous efforcerons d'empêcher."

(30) „Libéraux, nous n'avons pas la sottise prétention de croire que le libéralisme ne fera jamais de faute et qu'un ministre ou un magistrat libéral est infaillible... Nous sommes avant tout un organe commercial..."; programmaverklaring, 31 maart 1858.

(31) De *Union* was een handelaarsblad blijkens zijn aandacht voor beurs- en scheepvaartnieuws, buitenlandse economische berichten, economische politiek, enz.

(32) De *Union Commerciale* nam de leiding van de verdediging der havenbelangen bij de regering; einde 1858 is het duidelijk hoe de polemieken van de *Précurseur* om de regering van kritiek te ontslaan, juist aanleiding gaven tot scherpere betogen dat zij wél tekortschoot.

(33) Zo in *L'Avenir*, 25 juli 1858 : De *Union* noemt zich liberaal, maar na nauwelijks één maand zijn er om beurten al de liberale ministers aangevallen en het kabinet dag aan dag door het slijk gesleurd. Hij juichte bij de verkiezing te Brussel van een radikaal boven minister Partoes. In al die aanvallen is hij eensgezind met de katholieke pers; zijn artikels worden overgenomen door de katholieke bladen, en omgekeerd. Nu verdedigt hij weer de rechtse provincie-gouverneur Teichmann. Het is liberalisme à la J. B. Nothomb, anno 1841 ! „L'ennemi pour être plus ou moins déguisé, n'en est pas moins un ennemi. A bas les masques!" In de *Précurseur*, 4 juli 1858 : „Ne voit-on pas quel est le but de ces politiques hermaphrodites qui ont enfin trouvé un organe à Anvers, organe qui doit les venger de certains mécomptes, de certains mécontentements personnels, en attendant qu'il essaie de faire donner satisfaction à des amours-propres mesquins qui ont été si douloureusement atteints il y a peu de mois; ne voit-on pas que cabinet de M. Rogier est leur *delenda Carthago*?"

(33bis) „On doit, de part et d'autre, s'efforcer de ménager le temps, de l'utiliser, au lieu d'en perdre une partie précieuse en débats irritants et stériles, de rendre la session parlementaire qui va s'ouvrir ce que l'on appelle une session d'affaires... les questions auxquelles ils doivent attacher aujourd'hui le plus d'importance, parcequ'elles ont été trop longtemps négligées ou sacrifiées, sont celles qui concernent les intérêts du travail, à tous ses degrés"; de regering zal gesteund worden, door ons en anderen, als ze dat doet; zoniet zal het tegendeel gebeuren; *Union*, 5 nov. 1858. Op 7 november 1858, in een zeer lang hoofdartikel „La Scission" over de onenigheid tussen doktrinairen en radikalen, schaarde het blad zich uitgesproken aan de zijde van de radikalen, en besloot : „Nous estimons, pour notre part, que si le ministère a le courage de s'occuper sérieusement de questions utiles qui touchent aux intérêts positifs du pays et à ses grands intérêts moraux, comme de la loi sur la milice, de la loi sur la contrainte par corps, des moyens de faire revivre le commerce national, de la réforme postale, de l'enseignement obligatoire enfin,

in heel het land waren trouwe bondgenoten van Antwerpen in zijn strijd voor de vergroting, zowel als voor de ontlasting van de haven.

Op 9 februari 1858 keerde *L'Union* zich tegen het regeringsontwerp om de Napoleontische beperkingen van de kanselvrijheid te behouden in het nieuwe strafwetboek. Het schreef daarbij : „Wij willen al onze vrijheden ongeschonden en zuiver bewaren, wij willen de weg der hervormingen opgaan en eindelijk het oude spoor verlaten waarin liberalen en klerikalen mekaar sinds zolang bevechten zonder voordeel noch eer” (33ter).

De krant was zeer gematigd in haar principieel antiklerikalisme (34). Ze keerde zich herhaaldelijk tegen het beginsel van de versterking der havenstad Antwerpen (35), ook nadat ze in augustus 1859 de stemming van de wet op de grote omheining had goedgekeurd omwille van het dreigende oorlogsgevaar (36). In oktober 1859 gaf ze de toon aan van het verzet in de liberale pers tegen de uitdrijving van vreemdelingen door minister Tesch, en ze hekelde herhaaldelijk de „absolutistische neigingen” van Frère-Orban (37). Ze steunde de radikale *Association pour la réforme douanière* (38), zoals ze gedurig voor vrijhandel ijverde. Van schoolplicht was ze voorstander (39), maar niet van het verbod van kinderarbeid (40), noch van het algemeen

le pays attendra patiemment” voor de rest van het liberale programma (o.a. voor de laïcisering van het lager en middelbaar onderwijs) tot er eensgezindheid over komt in de liberale rangen. „Quant à la scission du libéralisme... elle ne se produira en fait que si le ministère le veut bien”.

(33ter) Ook later : „Ces dispositions législatives, si elles pouvaient être admises par les Chambres, ce que nous nous refusons à croire, porteraient à nos institutions constitutionnelles un coup dont elles ne se relèveraient pas... nous n'aurions plus rien à envier au pouvoir fort tel qu'il est pratiqué dans les États absolus”; 20 dec. 1858. De voorziene verzwareing van de straffen tegen persaanvallen op de wetten en op het gezag des konings werden even fel bestreden : „Atteinte à la Constitution” luidde de titel; „la liberté de la Presse, violemment compromise par le projet de révision du code pénal dont la Chambre des Représentants est actuellement saisie”; 18 dec. 1858.

(34) Zo 23 april en 4 mei 1858, 12 juni 1860. Meestal vermeed *L'Union* echter debatten over die aangelegenheid; op 17 november 1858 een zeer scherp artikel tegen de rechterzijde.

(35) 12 juni 1858; 19 feb. 1860.

(36) De Frans-Oostenrijkse oorlog in Italië was pas achter de rug.

(37) In 1860 n.a.v. zijn weigering om zijn wetsontwerp tot afschaffing van de oktrooien te amenderen.

(38) Er zou ook te Antwerpen een afdeling moeten gesticht worden; 11 dec. 1858. In tegenstelling tot vele vrijhandelaars die wars waren van elke staatstussenkomst, keurde de *Union* de kolonisatie goed, en daartoe de stichting van een oorlogsvloot; 5 jan. 1860.

(39) 5 mei 1858, 23 en 26 jan. 1859.

(40) Op 31 maart 1860 vgl. steunde ze de Luikse Kamer van Koophandel die, anders dan de Antwerpse, het regeringsontwerp terzake bestreed als strijdig met de vrijheid, nadelig voor het inkomen van de arbeiders, beledigend en zeer schadelijk voor zekere nijverheden, niet aangepast aan de Belgische toestanden.

stemrecht bij het bestaande gebrek aan ontwikkeling der massa (41). De bestraffing van stakingen noemde ze redelijk, maar dan moesten de patroons met dezelfde maat gemeten worden (42). Voor de politieke Vlaamse beweging had ze geen simpatie, volgens de traditie van de liberale franstalige pers te Antwerpen (43).

In één woord, *L'Union Commerciale* was een onafhankelijk liberaal blad, dat zeer kritisch stond tegenover de liberale regering, en dat verschillende radikale opvattingen verdedigde. Het deed echter niet aan een stelselmatige bestrijding van het kabinet (44), en ijverde bij elke verkiezing voor eendracht rond de lijst van de associatie (45), ook als die haar volledige instemming niet wegdroeg (46).

(41) Het referendum in Nice en Savoye toont aan dat in die toestand het algemeen stemrecht leidt tot despotisme en klerikale overheersing; 7 mei 1860.

(42) „Pendant que l'on s'occupe avec raison de réprimer la coalition des ouvriers contre les maîtres et, en certaines circonstances, celle des maîtres contre les ouvriers, ne pourrait-on aussi chercher à empêcher une autre coalition”, die van de koolmijnen om de prijzen hoog te houden?; 28 maart 1860.

(43) Het Kamerdebat over de publikatie van het verslag der Grievkommissie liep volgens haar over „cette question si ridicule”; 11 dec. 1858. Ze drukte nochtans de besluiten van dit verslag af, op haar eerste bladzijde maar zonder kommentaar (20 jan. 1859), en zweeg over het tegenverslag van de regering. In november-december 1859 zweeg ze over de statistiek van Vlaamse en Waalse ambtenaren welke de Vlaemsche Bond publiceerde, en die veel ophef maakte.

(44) Zo ijverde het begin mei 1859 opdat Ch. Rogier zou worden gehuldigd n.a.v. de 25e verjaring van de Belgische spoorwegen.

(45) Zie vooral 2-3 en 5 juni 1859; 5 mei 1860.

(46) Zie 29 mei 1860.

DE LIBERALE PERS 1860-1863

„De *Affiches Générales* kondigen aan dat de *Précurseur*, *Avenir*, *La Revue Commerciale*, enz. altemaal gazetten welke te Antwerpen verschijnen, onder het toezicht van M. Outendirck, den 23 dezer (april 1860), in de zaal der notarissen, publiek zullen worden verkocht!” (1).

De firma Outendirck was op een fiasco uitgelopen. Al in juli 1859 werd haar toestand hopeloos geoordeeld en haar val onmiddellijk verwacht (1bis). Er was vermoedelijk geen plaats te Antwerpen voor drie liberale franstalige dagbladen, en evenmin voor twee liberale nederlandstalige (2). Een groot deel van het Antwerpse publiek, dat in de jaren 1858 en 1859 zozeer opging in zijn strijd voor de vergroting van de stad en de ontlasting van de scheepvaart, verkoos de bladen die deze belangen door dik en dun verdedigden, boven degene die de naam hadden ze te „bestrijden” om de regering terwille te zijn. Volgens tegenstanders zou Outendirck bovendien

(1) *Handelsblad*, 8-9 april 1860.

(1bis) Op 10 juli 1859 schreef burgemeester F. Loos aan minister Ch. Rogier : „D'après les renseignements que j'ai pris, la situation des affaires d'O. (Outendirck blijkbaar) est plus que précaire, elle est désespérée et l'on me dit qu'il n'y a pas moyen de la sauver, quelque pénible qu'il puisse être de voir tomber des journaux libéraux à la suite des élections libérales du 14 juin.

Voici ce qu'on me disait hier : „Deux jugements avec prise de corps lui ont été signifiés, un pour une somme de 25 000 fr. à la demande du Sr Lhonneux Detru, l'autre de 10 000 fr. dont le protêt a été levé à la requête de la Banque d'Anvers — C'est surtout cette deuxième somme qui est réclamée instamment et qu'il faut payer sans retard.”

Voici ce qu'on me dit aujourd'hui : „Les effets suivants, acceptations O v C à l'ordre de Carton de Wiart, ont encore été présentés : fr. 25 000 protesté le 11 avril et fr. 25 000 protesté le 16 avril. Pour le second de ces effets il vient d'être cité devant le tribunal de Commerce. — Vous voyez qu'il s'agit d'une circulation considérable et qu'il est de toute impossibilité d'intervenir d'une manière quelconque.”

Ces renseignements me viennent de Pecher et on me confirme d'autres faits. On me dit en outre tenir de bonne part, qu'il y a confusion et désordre dans la comptabilité qui est confiée à des enfants — D'après tout cela je ne trouverai guère du monde qui voudra intervenir et je ne puis que vous conseiller de vous abstenir de votre côté pour vous et vos amis.”; ARA, PR, 421.

We kunnen uit deze brief besluiten dat Rogier zowel persoonlijk als met zijn vrienden de wankelende bladen financieel wilde ondersteunen. Dit versterkt het vermoeden dat zijn invloed niet vreemd was geweest aan het samenbrengen van het beginkapitaal der firma Outendirck; of, zoals de *Gronduwet* het had uitgedrukt, dat „de regering haar vingers tussen de kas” had.

(2) Tot 1858 waren er slechts één of twee liberale franstalige dagbladen verschenen. De *Schelde* was in 1853 de eerste nederlandstalige liberale krant die elke dag uitkwam, sinds 1857 geflankeerd door de *Gronduwet*.

een oneerlijk financieel beheer hebben gevoerd (3). Zeker is dat er in april 1860 bijna geen belangstelling bestond voor de verkoop van de vijf bladen (4), die waarschijnlijk erg verlopen waren.

De *Schelde* en de *Toekomst* werden gestaakt einde mei 1860. De *Précurseur* werd aangekocht door de eigenaars van de *Union Commerciale*, die beide bladen versmolten. De oude redactie keerde op 1 juni terug naar de bureau's in de Ammanstraat nr. 1; ze redigeerde weer de *Précurseur* (5) die als ondertitel droeg *Union Commerciale* (6). Outendirck zelf ving zijn vroeger blad *L'Avenir* terug op (7), dat op 2 juni berichtte dat het weer een zelfstandig blad werd zoals twee jaar tevoren, met de oude prijs, formaat, uur van verschijnen en programma.

Zo was de Antwerpse liberale pers hersteld in toestand haar van begin 1858, behoudens het wegvallen van de *Schelde*. Maar er bleef iets nawerken van het avontuur der firma Outendirck: een onafhankelijke houding van de liberale pers tegenover de regering, en een felle persoonlijke twist rond de persoon van Outendirck.

Bij de gemeenteverkiezingen van oktober 1860 eiste de *Avenir* de uitsluiting van de „schijnliberalen” die met de tegenstander pakteerden (8). De *Précurseur* daarentegen riep de leden van de

(3) Jan Van Ryswyck beschuldigde hem er van met een kapitaal van 200 000 F een winstgevende krant op minder dan twee jaar bankroet te hebben gemaakt, alles opgesmeerd, valse dividenden uitgekeerd, „hij speelt liever twee drie keren bankroet, maakt mensen ongelukkig, steekt wetens en willens leveranciers in de kleren, bloost daar niet over en drinkt champagne”; *Grondwet*, 18 dec. 1862. Het *Handelsblad* noemde op 30 mei 1860 de *Précurseur* „het in bankroet verklaarde blad.”

(4) Op 23 april werd geen enkel bod gedaan op een van de vijf bladen, tenzij de zeer lage som van 2 000 F voor de *Avenir*, door een Brusselaar, De Craen; *Handelsblad*, 22-23 april 1860.

(5) Sommige personeelsleden van de *Précurseur*, die in dienst waren onder de firma Outendirck, bleven ook nu bij die krant; o.a. Jacques De Winter die een intiem medewerker en vriend van Outendirck was geweest, en die directeur-beheerder werd na mei 1860, hoewel Outendirck gemeld had dat hij het blad met hem zou verlaten; zie *Précurseur*, 31 mei en 16 juni 1860, en *Avenir*, 29 okt. 1860 en 27 okt. 1862. Eug. Dumoulin, hoofdredakteur van de *Union Commerciale*, nam nu de hoofdredactie van de *Précurseur*.

(6) De *Union* werd gestaakt op 15 juni 1860. De volgende dag schreef de *Précurseur*: de belangrijkste dienst die dit blad bewezen heeft is „d'avoir préparé la restauration de l'ancien *Précurseur*, d'avoir rallié autour d'elle les dissidents, avec l'intention préconçue de rendre un jour à la ville d'Anvers son journal familier, son défenseur, son organe respecté, en lui donnant des forces et une ardeur nouvelles. — Aujourd'hui que sa tâche est remplie, *L'Union Commerciale* disparaît.”

(7) Hij was er voortaan alleen de hoofdredakteur van, en zijn zoon Alphonse de eigenaar-direkteur; zie *Précurseur*, 31 mei 1860; *Avenir*, 4 nov. 1862.

(8) 14, 15 en 16 okt. 1860; vooral de uittredende Van Put werd bedoeld, die in 1857 geweigerd had het adres tegen het wetsontwerp op de liefdadigheid te stemmen, en die nu weigerde te verklaren dat hij geen katholieke stemmen wenste.

associatie op om een einde te maken aan de overheersing-door-intimidatie in deze vereniging van enkele „onwaardige personages, gewetenloze kerels”, waaronder Outendirck door de lezers wel moest worden herkend (9). Natuurlijk geraakte de krant in twist met de *Avenir*, die ze noemde „une feuille qui passe dans le public pour être aux gages du comité central” (10). De verkiezingen deden inderdaad ontevredenheid blijken onder het liberale publiek; één van de uitgesloten gematigde liberalen, Van Put, werd gekozen, hoewel de *Précurseur* na de poll krachtig had opgeroepen tot eendracht rond de partijlijst. De twist tussen de twee concurrerende bladen werd steeds feller (11).

Nochtans was in de volgende jaren hun politieke lijn nagenoeg dezelfde. In tegenstelling tot de *Union Commerciale* destijds, was de *Précurseur* agressief-antiklerikaal (12). De *Avenir* zijnerzijds was antiklerikaal vóór alles (13), maar had simpatie voor enkele radikale stellingen (14) en, wellicht geleerd door de ondervinding, toonde

(9) 9 okt. 1860. Opnieuw op 14 okt. : scheve personnages „voient dans le courtage électoral un métier et dans l'Association un instrument docile de leurs intérêts particuliers! L'intimidation peut réussir pendant un temps...” Maar de Antwerpse bevolking „ne veut plus de ces issus des coteries, qui ont l'air de tomber du ciel tant leur avènement est imprévu et leur élection peu justifiée... ces tripotages ténébreux, qui imposent aux citoyens les plus honorables et les plus dévoués, sous peine d'être publiquement vilipendés, tel patronage dont l'idée seule doit faire monter le rouge au front.”

(10) 26 okt. 1860. De *Avenir* ontkende dit formeel de volgende dag; wel is ons blad als verkiezingspropaganda verspreid door een aantal vurige liberalen, maar zonder tussenkomst van het bestuur! — Het verslagboek van de liberale associatie vermeldt inderdaad geen beslissing om bladen op kosten van de vereniging te verspreiden bij deze verkiezing. Het bestuur van de associatie gaf de mededeling uit dat geen enkel dagblad „n'est à ses gages ou n'est écrit sous ses inspirations”; de *Précurseur* nam die op „zonder commentaar”; 28 okt.

(11) „Le journal du sieur Outendirck se permet de nous appeler son „cher confrère”. Nous le prévenons qu'à la première récidence nous déposerons contre lui une plainte en diffamation”; *Précurseur*, 28 okt. 1860. Het zouden integendeel Outendirck en de *Avenir* zijn die J. De Winter, directeur-beheerder van de *Précurseur*, een geding aandeden om de veroordeling van Outendirck in herinnering te hebben gebracht; *Avenir*, 27 okt. 1862. Alphonse Outendirck, zoon, zou de hoofdredakteur van de *Précurseur* uitdagen tot een duel, en daarom gerechtelijk worden vervolgd; *Avenir*, 4 nov. 1862 en 26 maart 1863.

(12) „Parmi les religieux qui se vouent à l'enseignement il est sans aucun doute des hommes fort respectables et très-instruits; mais on a bien plus de chances aussi d'y rencontrer des ignorants et de malhonnêtes gens”; 24 juli 1861.

(13) De wet van 1842 op het lager onderwijs moet onmiddellijk worden herzien; 29 okt. 1861. De regering mag geen anderen dan liberalen benoemen tot burgemeester, schepen, arrondissements-kommissaris enz.; 29 okt. 1861, 30 jan., 4 en 10 feb. 1862. De kanselvrijheid moet wettelijk beteugeld worden; 29-30 mei 1862. De burgerlijke macht mag vrij beschikken over de kerkhoven; 12 juli 1862. De regering is niet antiklerikaal genoeg; 25 juli 1862. Van maart tot mei 1863 nam het blad de eindeloze reeks *Lettres d'un retardataire libéral* op, waarin Prof. Laurent het herstel van de staatskerk bepleitte.

(14) Zo voor de afschaffing van de doodstraf; o.a. 7 en 11 jan., 5 feb. en 31 okt. 1862; 26 feb., 13 en 16 maart 1863. Tegen zekere politiemethoden; 21 jan. 1862. De leden van de kamers van koophandel moeten worden verkozen i.p.v. benoemd; 5 feb. 1862. De vrij-

hij onafhankelijkheid tegenover de regering, vooral bij het verdedigen van de Antwerpse belangen (15).

Zelfs nam hij einde 1861 de leiding van het verzet der Scheldestad tegen de militaire erfdiensbaarheden die voortvloeiden uit de nieuwe omheining en de vooruitgeschoven forten, welke sinds 1859 in opbouw waren. Het blad maakte op 13 november 1861 bekend dat er rond het Noordkasteel binnenwaartse servituten werden gelegd door de regering, iets wat het gemeentebestuur tot dan toe had stil gehouden om agitatie te voorkomen. Maar de *Avenir*, en meer nog de *Lanteern Magiek* (16) welke Outendirck opnieuw uitgaf, wilden wél agitatie (17).

Van februari 1862 af begon de *Avenir* echter te waarschuwen tegen overdrijvingen, namelijk het vragen van de afbraak van de versterkingswerken die tegen de stad gekeerd waren (18). Dat de regering zich spoedig ontmake van de impopulaire minister van Oorlog Chazal, of zij zal helemaal verdwijnen met hem (19). Op 25 februari publiceerde Outendirck een brochure, *Les servitudes militaires et les Meneurs catholiques*. Hij beweerde daarin dat de Kom-

heid van de ambtenaren om hun beroepsbelangen te bespreken moet geëerbiedigd worden; 7, 10 en 12 maart 1862. De persvrijheid wordt aangetast; 5 juli 1862. Herhaaldelijk kwam ook de schoolplicht aan bod, o.a. 28 feb. 1863.

(15) Als einde 1861 de ontevredenheid van de handel een uitdrukking vond in een motie van de liberale associatie, meende *L'Avenir* dat de tekst nog „krachtiger, energieker” had mogen zijn (7 nov. 1861) en verdedigde hij zeer scherp de Antwerpse eisen; zie vooral 7, 9, 10 en 13 nov. 1861. Het blad laakte fel de minister van Oorlog Chazal om zijn machtsmisbruik tegenover kolonel Hayez; zie vooral 15 tot 21 dec. 1861. En opnieuw n.a.v. een juridische betwisting rond de wapenfabrieken te Luik; het wilde toen het ontslag van Chazal; 20 jan. 1862. Op 7 en 9 januari 1862 werd Frère-Orban fel gelaakt n.a.v. diens twist met de Antwerpse kamer van koophandel.

(16) In tegenstelling tot november-december 1857 en juni 1859 werd dit blad nu niet op kosten van de liberale associatie uitgegeven, blijkens het verslagboek. Er verschenen ditmaal zes nummers, van 9 november tot 14 december 1861. Al in het eerste werden de Antwerpse senatoren aangezet om hun stem te weigeren aan de regering, en deze zo te doen vallen, indien ze de Antwerpse eisen niet inwilligde. Gedurig bedreigde het blad ook de Antwerpse mandatarissen zelf dat ze niet zouden herkozen worden i.g.v. plichtsverzuim terzake. Op 30 november verscheen een artikel *Geweld gebruiken*: „Houdt kop, mannen; voet bij stek; als 't nodig is, maakt maar wat rumoer, en ze zullen wel afkomen... De eerste nacht dat ze te Laken niet kunnen slapen, is de uur van uwe zegepraal... Waren m'in mei 1857 ook revolutionairs? Neen, eh! welnu wat toen goed was, kan nu niet slecht zijn...”

(17) „Il faut de la passion, de l'agitation”; *Avenir*, 13 nov. 1861. Bouwt in de zone van de erfdiensbaarheden, we zullen zien of Chazal zal kunnen afbreken!; 29 dec. 1861 en 6 feb. 1862. „Niemand heeft in de aanvang meer gewerkt om het volk in woelingen te brengen dan de schrijver van de *Lanteern Magiek*, dezelfde die de *Avenir* exploiteert”; *Handelsblad*, 14 maart 1862.

(18) Zulks ware een onmogelijkheid; 9 feb. 1862. Op de meeting van 10 februari werden er overdreven voorstellen geformuleerd; 11 en 14 feb.

(19) 13 feb. 1862; „M. Chazal, ce Van Maenen détesté du règne de Léopold I”.

missie der Krijgsdienstbaarheden, die de leiding had van de agitatie, door de katolieken overheerst werd; wat een flagrante onwaarheid was (20). In de loop van de volgende maand bleef hij in zijn blad waarschuwen dat er geen overdreven eisen mochten gesteld worden (21). En mettertijd gleed hij meer en meer uit het tot dan toe eendrachtige Antwerpse kamp weg (22).

De schijnbaar kronkelige lijn van *L'Avenir* bleef in feite recht en logisch : het blad was vóór alles trouw aan de liberale partij. Het had tijdig het belang van het militaire Antwerpse vraagstuk onderkend, en wilde aanvankelijk een snelle beslissing afdwingen onder liberale leiding, opdat de partij daar de verdiensten van zou oogsten. Als dat later onmogelijk bleek, verliet het de Antwerpse beweging tot wier hevigheid het zoveel had bijgedragen, om de bedreigde partij te redden. Terugblikkend naar 1858-1859 mogen we dus veronderstellen dat ook toen Outendirck zich niet „verkocht” had aan de regering, maar in oprechte overtuiging het belang van het liberalisme boven dat van Antwerpen stelde.

(20) Zie in de Antwerpse pers van 27 februari, verslag van de vergadering der liberale associatie op 26 februari. Op die vergadering werd Outendirck ter verantwoording geroepen voor zijn brochure. Hij verklaarde er dat hij al vier maanden geleden gevraagd had aan het bestuur van de associatie om de leiding te nemen van de beweging. Helaas was dat niet gebeurd, met het gevolg dat die beweging nu tegen het liberalisme gekeerd was, en de parlamentsverkiezingen van 1863 bedreigde.

(21) O.a. 17 maart; vooral 25 maart. Als de regering elke toegeving weigerde, schreef de *Avenir* op 20 en 21 maart dat de Antwerpse parlementairen haar moesten doen vallen, want dan zou ze nog door een ander liberaal kabinet worden opgevolgd; als ze daarentegen bij de verkiezingen van 1863 werd omgeworpen, dan kwamen de katolieken aan de macht.

(22) Sinds mei 1862, als Antwerpen weigerde een nieuwe senator te kiezen, was de breuk tussen de *Avenir* en de Antwerpse beweging duidelijk : „Car, il faut bien le proclamer, ils n'ont jamais été sincères ces scrutins par assis et levé, organisés à l'association libérale, au profit de ceux qui n'ont fait triompher les violences que par l'intimidation”; 19 mei 1862. Tot december 1862 bleef de *Avenir* halverwege hangen tussen de Antwerpse beweging en de regering. Als in die maand de Meetingspartij optrad bij verkiezingen, werd hij een „ministerieel” orgaan, zoals zijn tegenstanders het uitdrukten.

DE LIBERALE PERS 1863-1864

In december 1862 leidde de Antwerpse agitatie tot de vorming van een plaatselijke antiregeringsgezinde „Meetingpartij”. Deze verenigde katholieken, radikale liberalen en flaminganten rond een antimilitaristisch programma, en bond ze samen door een democratische bezieling. De *Grondwet* steunde de nieuwe politieke formatie met entoesiasme, de *Précurseur* deed het met veel meer reserves; ook de katholieke kranten *Journal d'Anvers* en *Handelsblad* hadden zich onder het vaandel van de Meeting geschaard. Alleen *L'Avenir* steunde nog de liberale associatie en de regering.

Het was duidelijk dat de regeringsgetrouwe liberalen het daarbij niet konden laten, en een groot namiddagblad voor de handelaars zouden trachten te stichten. In de loop van 1863 kochten ze opnieuw, zoals in 1858, de *Précurseur* op en versmolten er *L'Avenir* mee; bovendien stichtten ze een nieuw nederlandsstalig dagblad, *De Koophandel*. De Meeting reageerde eveneens zoals destijds, namelijk door de uitgave van een nieuw liberaal orgaan, *L'Escaut*. Zo werd het beeld van de liberale Antwerpse pers voor de derde maal op vijf jaar tijd grondig gewijzigd. Wij hebben die pers onderzocht tot einde 1864.

Al op 12 december 1862 berichtte de *Grondwet* dat er drieërlei geruchten rondliepen : de regering zou een nieuw franstalig orgaan stichten te Antwerpen, *L'Avenir* is verkocht voor 25 000 F, en er zijn onderhandelingen met de *Précurseur* aan de gang; maar welk van de drie is nu juist? Naarmate de tijd vorderde bleek het dat de twee laatste beide juist waren, of wellicht zelfs alle drie : *Précurseur* en *Avenir* werden versmolten, vermoedelijk onder de bedreiging van de stichting van een nieuw dagblad (1).

Op 13 mei 1863 berichtte *L'Avenir* dat hij was aangekocht door de Vennootschap P. A. Dela Montagne en Co, die hem versmolt met de *Précurseur* welke voortaan de abonnees van het gestaakte blad zou bedienen. De *Précurseur* was al op 1 mei 1863 verschenen

(1) Het *Journal d'Anvers* schreef op 7 april 1863 dat een aantal aandeelhouders van de *Précurseur* verkocht hadden omdat ze „ministerieel” waren; andere die de Meeting aanhingen, hadden het gedaan omdat ze er financieel een goede zaak aan deden; en allen omdat ze wisten dat de ministeriëlen geld verzameld hadden voor de stichting van een nieuw blad, dat de *Précurseur* veel schade zou berokkenen.

met de vermelding „P. A. Dela Montagne, Directeur-gérant”. Hij antwoordde op de insinuaties die de stichting van de nieuwe maatschappij begeleid hadden (2) : wij zijn Antwerpenaars, het kapitaal is Antwerps, we verdedigen de belangen van Antwerpen, maar willen geen verdeeldheid in het liberalisme. Inderdaad schijnt oud-burgemeester J. F. Loos (3) een belangrijk aandeel te hebben gehad in de zaak (4); maar H. De Wever zou de hoofdrol hebben gespeeld (5).

De redaktie van de hervormde krant werd ditmaal niet aan Outendirck toevertrouwd (6), maar aan advocaat Alph. Van Camp (7); Victor Arnould was een van de mederedakteurs (8). De *Précurseur* voerde nu onafgebroken maar waardig de strijd tegen de Meeting-partij, zonder de liberale regering te verafgoden.

L'Escaut. Organe du commerce d'Anvers, verscheen op 16 mei 1863.

(2) Er werd gezegd dat een der ministers voor 60 000 F betrokken was in de firma; *Handelsblad*, 2 april 1863.

(3) Antwerpen 1799-1871, burgemeester 1848-1863. Hij behoorde tot de eigenaars van de Postdiensten Van Gend en Loos; zie F. DE DECKER *Les messageries van Gend et Loos*, en *La famille Loos*, in : *De Schakel*, 1948, blz. 103-106, en 1959, blz. 2-20.

(4) In latere maanden zou de *Précurseur* in de Meetingpers herhaaldelijk worden aangeduid als „de krant van dhr Loos”; zo in *L'Escaut*, 15 okt. 1863, zeer nadrukkelijk. Dat Loos er inderdaad veel zeggenschap in had blijkt uit een brief die hij op 25 september 1863 stuurde aan minister Rogier betreffende een incident tussen deze laatste en de Meeting-burgemeester Van Put : „Provisoirement donc, le *Précurseur* s'abstiendra, pour autant que vous partagiez ma manière de voir; dans le cas contraire, il agira comme vous le trouverez bon”; ARA, PR, 127 (ons bezorgd door dhr W. Geldolf).

(5) Op 31 maart 1863 nam de *Gronduet* een artikel over uit het weekblad *Le Meeting*, volgens welk er bijna een akkoord gesloten was waarbij 3/4 van de aandelen in handen zouden zijn van H. Dewever in naam van de doktrinairen, terwijl 1/4 aan de oude aandeelhouders zou blijven. In *L'Economiste belge* van 11 april 1863 berichtte V.D.S. : „C'est M. De Wever, ancien directeur-gérant du même *Précurseur* et qui avait vendu jadis son journal pour une jolie somme à M. Outendirck, qui rentre dans l'affaire et qui est chargé de représenter les nouveaux actionnaires dans le nouveau journal.” Op 13 april schreef *Le Meeting* : het is algemeen bekend te Antwerpen dat er sinds vijf maanden geld gezocht wordt, en sinds lang onderhandeld met de *Précurseur*, door bemiddeling van ridder Van Havre. Henri De Wever liep inschrijvingen te bedelen, die 140 000 F opbrachten; om de prijs te kunnen betalen moesten er bevoorrechte aandelen worden uitgegeven. H. De Wever leidde ook de laatste onderhandelingen. Het nieuwe toezichtskomitee van de *Précurseur* zou bestaan uit Gustave Van Havre, André, Victor Lynen, Dewever en Vanderlinden.

(6) De nieuwe aandeelhouders zouden zulks wel gewild hebben, maar de oude niet; *Gronduet*, 31 maart en 1 april 1863. Hij zou Brusselse korrespondent worden van de *Précurseur*; V.D.S. in *Economiste Belge*, 11 april. Maurage werd als Brusselse korrespondent ontslagen; *Le Meeting*, 13 april.

(7) Hij werd lid van de liberale associatie op 14 okt. 1863; VLA.

(8) De liberaal-socialistische publicist Arnould (1838-1893) werd vernoemd als redakteur, en als voorzitter van de Antwerpse vereniging voor de Vrije Gedachte, in *L'Escaut*, 16 dec. 1864, en *Handelsblad*, 17 dec. 1864. Op 20 januari 1868 publiceerde de *Précurseur* de ontslagbrief van V. Arnould als redakteur-buitenland, en die van de zakenman V. Lynen als lid van het toezichtskomitee.

Hoofdredakteur was Eugène Gressin-Dumoulin, zoon, die tot 30 april dezelfde functie had waargenomen in de *Précurseur*. De nieuwe eigenaars van dit laatste blad hadden tevergeefs trachten te bekomen dat hij gedurende enkele jaren niet meer zou schrijven in de Antwerpse pers; hij had de schadevergoeding die ze daarvoor aanboden afgewezen (9). Ook de Brusselse korrespondent van de *Union Commerciale* destijds en van de *Précurseur* later, was overgekomen naar *L'Escaut* (10). Tot de redaktie behoorde Gaston Lagye (11).

Door zijn vele handels-, beurs- en scheepvaartberichten was *L'Escaut* afgestemd op de zakenlui. Hij was uitgesproken radikaal, en kondigde als programma aan: antimilitarisme, uitbreiding van het lager onderwijs en andere maatregelen voor de werkende klassen, vrijhandel, een wet op de ministeriële verantwoordelijkheid, loyale toepassing van de grondwettelijke taalvrijheid, uitbreiding der rechten van de gemeente, enz. *L'Escaut* was er van overtuigd dat de ministers „waar de liberale opinie haar vertrouwen in gesteld heeft, de gevaarlijkste vijanden zijn van onze vrijheden, onze instellingen en onze zelfstandigheid. We weten dat onze mening... slechts weinige aanhangers vindt in het overige van het land”, maar dat zal wel komen! (12). De krant zou van zeer nabij de ontwikkeling volgen te Brussel, waar een aantal radikalen al sinds lang in verklaarde oorlog leefden met de regering.

L'Escaut beriep zich herhaaldelijk op zijn traditie als „onafhankelijk liberaal blad” onder de benamingen *Union Commerciale* en *Précurseur* (13). Liberaal was hij inderdaad, met inbegrip van het antiklerikalisme (14); maar dit laatste schoof hij als een bijzaak

(9) *Le Meeting*, 13 april 1863. V.D.S. in *Economiste belge*, 25 april.

(10) *L'Escaut*, 16 juli 1864.

(11) Lagye aan P. Genard, 30 okt. 1863; SA, PK, 3172.

(12) 16 mei 1863.

(13) Zie vooral 12 mei 1864.

(14) Hier volgen de uitingen daarvan tijdens 1863. Wij menen inderdaad dat er misbruiken bestaan inzake de studiebeurzen; maar waarom komt Frère er nu pas mee voor de dag, tegen de verkiezingen?; 17 mei 1863. Het mandement van de bisschop van Brugge — volgens hetwelk het geloof de inzet was van de verkiezingen — bevat onwaarheden en is betreurenswaardig omdat het de kristelijke plicht tegenstelt aan het verlangen naar vrijheid, verdraagzaamheid en onafhankelijkheid van het burgerlijk gezag; hoofdartikel 22 mei 1863. De rede van de Gerlache op het eerste katholiek kongres te Mechelen heette „une des pages les plus violentes et les plus haineuses que l'on ait écrites en Belgique”; 24 aug. 1863. Tegen de veroordeling van zekere Keym wegens het uitstellen van prenten „strekking tot het onteren van de godsdienst” protesteerde *L'Escaut* met klem in naam van de godsdienstvrijheid; 23 sept. 1863; hiervover een polemiek met het *Journal d'Anvers* op 24, 27, 29 sept., 1 en 8 okt. Op 6, 8, 10 en 12 december nam *L'Escaut* stelling voor het subsidiëren door de stad van een vrijzinnige volksbibliotheek,

naar de achtergrond, al bevestigde hij bij gelegenheid zijn standpunt, en voerde er uitzonderlijk een beheerste polemiek over met het *Journal d'Anvers*. Trouwens, ook de katholieke bladen beperkten en milderden omwille van de Meeting-eendracht hun stellingnamen in de twisten rond godsdienstige aangelegenheden.

Wie waren de inspirators, geldschieters en beheerders van het blad? De *Précurseur* daagde het herhaaldelijk uit om de namen van zijn aandeelhouders bekend te maken: het zijn katholieken! *L'Escaut* antwoordde dan dat hij zijn aktionarissen niet kende, dat zijn aandelen over vele kopers verspreid waren, wat juist zijn onafhankelijkheid uitmaakte in tegenstelling tot de *Précurseur* (15). Toch waren ook volgens een andere bron de geldschieters katholieken (16), vooral Baron Osy (17). Vermoedelijk kwamen er ook wel fondsen van sommige liberale Meeting-gezinde groothandelaars. Het blad had veel last om rond te komen (18). Als een van de beheerders werd gemeenteraadslid L. Gerrits vermeld (19), terwijl ook volksvertegenwoordiger J. De Laet er een belangrijke rol in schijnt te hebben

en het voerde hierover een vrije scherpe polemiek met het *Journal d'Anvers*. In de loop van 1864 wijzigde hij zijn houding niet: tegenover het tweede kongres van Mechelen, de betwisting rond de kerkhoven, de encykliëk *Quanta Cura* enz. stond hij op het antikerikale standpunt.

(15) Zie b.v. *L'Escaut*, 19 okt. 1863.

(16) „Ainsi les catholiques, surtout le Baron Osy, ont fondé un journal libéral *L'Escaut*, libéral mais antiministériel. Ils prétendent que c'est là un acte de bonne guerre. Tandis que le *Journal d'Anvers* n'a pas 400 abonnés, *l'Escaut*, criblé d'ailleurs de dettes, en a 700. Il est défendu à *l'Escaut* d'attaquer ouvertement la religion et ses ministres, et en particulier d'approuver la violation des cimetières. Il doit tous les jours faire la guerre au ministère. Moyennant ces conditions, il reçoit des subsides fort considérables, argent catholique”; O. Van den Berghe aan J. de Hemptinne, 28 mei 1865; uitg. A. SIMON, *L'Hypothèse Libérale en Belgique*, Wetteren 1956, blz. 187-189. Op 1 september 1864 schreef *L'Escaut*: „Quant à la stupide question des inhumations, nous avouons n'y avoir jamais rien compris.” Waarom wordt niet elk graf afzonderlijk gewijd zoals te Parijs? En te Antwerpen heeft de geestelijkheid nooit moeilijkheden gemaakt als er ongelovigen op het kerkhof werden begraven; waarom kan dat elders ook niet?

(17) Baron J. J. R. Osy, lid van het Nationaal Kongres, volksvertegenwoordiger 1831-1857, had van 1842 tot 1850-1851 behoord tot de linkerzijde. In deze laatste jaren was hij teruggekeerd naar het katholiek unionisme. Na 1857 bleef hij, als voorzitter van de Konservatieve Vereeniging de stelling verdedigen dat de uittreedende liberale provincie- en gemeenteraadsliden moesten behouden worden op de konservatieve lijst; hij drong die mening op onder dreiging van ontslagname; zie *Précurseur*, 24 en 25 mei 1860. In 1863 werd hij door de Meeting naar de Senaat gestuurd.

(18) Op 12 november 1864 spotte het weekblad *De Hekelaar* nog scherper dan gewoonlijk met het wansukses van *L'Escaut*: op 8 november had die zijn bedienden nog niet uitbetaald!

(19) Hij trekt 1 800 F om niets te doen; *Hekelaar*, 17 dec. 1864 en 14 jan. 1865. De vrijzinnige flamingant Lodewijk Gerrits nam ontslag als bestuurslid van de liberale associatie in januari 1863. Hij werd in 1863 gemeenteraadslid en in 1865 volksvertegenwoordiger voor de Meetingpartij. Zie over hem: A. SNIEDERS, *In 't vervallen huis. Drie herinneringen uit den jongelingstijd*, Antwerpen 1877, blz. 153-170.

gespeeld (20). Het provincie- en gemeenteraadslid en stafhouder van de balie Fr. Haghe schijnt een trouw medewerker te zijn geweest (21).

In 1867 verliet Eug. Gressin-Dumoulin *L'Escaut*, om *L'Opinion, organe libéral d'Anvers* te redigeren, een blad dat op 1 juli van dat jaar verscheen om de verzoening van de Antwerpse liberalen te bewerken, door de terugkeer van de afgescheurden in de liberale associatie. Daardoor schijnt de invloed van J. De Laet op *L'Escaut* nog te zijn gestegen (22).

De Koophandel, het dagblad dat einde 1863 voor het eerst verscheen, was gesticht door de liberale associatie. Het verslagboek van deze vereniging leert ons het ontstaan ervan kennen (23). Door het bestuur werd op 2 juli 1863 „de stichting van een Vlaams blad” besproken, en een commissie belast om het vraagstuk te bestuderen (24). In september bleek er al een positieve beslissing genomen te zijn (25), er werden voorbereidingen getroffen (26) en in december

(20) „Jan De Laet, die zijn vrijgezinde grondbeginsels zo dikwijls uitspuwt in dit blad...”; *Hekelaar*, 28 jan. 1865. *L'Escaut* is „t kind van M. De Laet”; Jan Van Ryswyck in *De Koophandel*, 9 feb. 1865; opgenomen in *Dicht- en Prozewerken van J. Van Ryswyck*, III, blz. 329. De flamingant De Laet had na een liberale jeugd in het konservatieve kamp gestaan, noemde zich al sinds jaren „buiten alle partijen”, werd als konservatief aangezien maar was te Antwerpen en daarbuiten een van de grote propagandisten van de alliantie tussen katholieken en radikale liberalen. Zie : A. SNIEDERS, *Johan-Alfried De Laet*, in : *Jaarboek Kon. Vi. Academie Taal- en Letterkunde*, 1892, blz. 67-102.

(21) Volgens de *Précurseur* van 18 oktober 1864 althans zou „iedereen” die medewerking gekend hebben. De radikale liberaal Haghe, 1823-1887, had zich begin 1863 pas na veel aarzelingen bij de Meeting aangesloten. In 1866 stond hij weer actief in de liberale associatie tegen de Meeting.

(22) „M. De Laet qui rédige ce journal, s'il faut en croire l'*Echo du Parlement*...”; *L'Opinion*, 4 juli 1867. „*De Escaut*, de gazet van M. De Laet”; Van Ryswyck in *De Koophandel*, 5 jan. 1869; opgenomen in *Dicht- en Prozewerken van J. Van Ryswyck*, III, blz. 686.

(23) Al hetgeen volgt is, behoudens tegenstrijdige verwijzing, aan het verslagboek ontleend.

(24) Voorzitter Jacobs-Beeckmans; leden E. Gens, G. D'hanis en A. De Boe; sekretaris F. Delvaux. Tegen de volgende vergadering had de commissie verslag uit te brengen over volgende vraagstukken : een dag- of een weekblad? hoeveel zullen de algemene onkosten belopen? welke abonnementsprijzen? en zal er een bekwaam redakteur te vinden zijn?

(25) „La Commission du journal est chargée de s'aboucher avec un rédacteur et un imprimeur”; *VLA*, 1 sept. 1863. Op 21 september werd de dringende noodzaak der stichting van een liberaal nederlandstalig blad nog eens onderstreept, en bevestigd dat er al vroeger een principiële beslissing was genomen dienaangaande. „Le Comité admet que déjà les membres fassent quelques démarches auprès de leurs amis et connaissances, pour voir s'il y a chance de recueillir les souscriptions nécessaires”; 21 sept. Op 26 september en 30 oktober werd er verslag uitgebracht over de pogingen om intekenaars en een redakteur te vinden, en beslist die inspanningen voort te zetten.

(26) Op 8 november 1863 stelde „een lid” voor dat het bestuur aan de commissie voor het blad zou aanbevelen als redakteurs de HH. Blockhuys, onderwijzer te Schaarbeek, en Henri Lenaerts, onderwijzer aan de middelbare school te Antwerpen; dit werd onder-

1863 kon het dagblad verschijnen onder hoofdredactie van Jozef Blockhuys, directeur van de gemeentescholen van Schaarbeek en opsteller van het onderwijzerstijdschrift *De Toekomst* (27). Tweede redakteur was Paul Billiet, een vroegere medewerker van de *Grondwet* (28). De krant bleef onder het toezicht, niet van het bestuur zelf van de liberale associatie, maar van de bijzondere door haar benoemde commissie (29).

Het eerste nummer van *De Koophandel* verscheen op 20 december 1863, en vermeldde J. De Deken als „directeur en uitgever”. In het programma lezen we o.a. dat de godsdienst, „de volmaaktste menselijke vorming op aarde”, zou worden geëerbiedigd. En dat de Vlaamse beweging zou worden gesteund „als middel om het volk goed te onderrichten, goed te leren denken... de vrijheid van gedacht te bekomen... maar wat tegen die zin strijdig is, zullen wij nooit bijstemmen.”

Tijdens de eerste weken was het hoofdthema van het blad : de Meetingpartij heeft de Antwerpse zaak verknoeid, die door haar liberale voorgangers zo goed verdedigd was. Maar als op 12 januari 1864 de liberale regering viel tengevolge van de Brugse verkiezingen waarin de Vlaamse beweging een belangrijke rol gespeeld had, dan werd het bestrijden van die beweging-zoals-ze-zich-voordeed het hoofddoel van de *Koophandel* (30). Hij had geen democratische

steund en aangenomen. Op 12 november : „Mr Hagenaers communique de la part de Mr Legros un dévis des frais de publication d'un journal flamand, format du *Handelsblad*; ce dévis s'élève à frs 13 572, soit 260 par semaine, sans les émoluments des deux rédacteurs.”

(27) „Il est décidé 1° que le journal paraîtra vers la fin du mois; 2° que la rédaction en chef sera confiée à Mr Blockhuys, Directeur des écoles de Schaerbeeck et rédacteur de la revue flamande *De Toekomst*”; 7 dec. 1863. Op 9 maart 1864 werd Blockhuys aanvaard als lid van de associatie.

(28) Op 15 mei 1864 werd „Mr Paul Billiet, 2e rédacteur du *Koophandel*” lid van de associatie. Volgens FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, 'o. c.', was hij in 1890 nog redakteur.

(29) „Le Comité décide qu'à l'avenir il ne s'occupera plus du journal flamand, ce soin revenant à la Commission spéciale”; 16 dec. 1863. „MM. G. D'hanis et E. Rigelé, au nom du comité de surveillance du Journal „de *Koophandel*”, donnent quelques renseignements sur la marche de cette publication”; 23 jan. 1864.

(30) De Vlaamse tussenkomst bij de Brugse verkiezing heette „de stemvrijheid, de vrijheid van denken te verbrijzelen in het voordeel van het Rooms-katolieke stelsel”; 4 jan. 1864. „De kiezing in Brugge, waar de Vlamingen de Vlaamse zaak nog maar wat meer zijn gaan *verwurgen*, met ze als een kiesmiddel te doen dienen in het voordeel van de haters van recht en licht”; 13 jan. Ze ontnemen ons het recht om liberaal Vlaming te zijn? Dan zal een beschaafd man nog eerder zijn kinderen geen Vlaams meer laten leren, vrezen wij; 21 jan. Enkel het Vlaams te verdedigen, dat kan het doel van de Vlaamse beweging niet zijn; 29 jan. „De Vlaamse beweging is door haar zelve een (liberale) partij-zak”; 30 jan. „Wij willen geen Vlaams voor Vlaams”; 15 feb. De Vlaamse Grievenskom-

strekking. De grofheid waarmee hij de katholieke oppositie aanviel welke op het punt stond om aan de macht te komen, was zonder voorgaande in de Antwerpse pers.

Uit het verslagboek van de liberale associatie blijkt dat deze vereniging ook na 1864 begaan bleef met de ondersteuning van het blad, dat financiële moeilijkheden kende en een geringe verspreiding (31). De redaktie werd gewijzigd : Blockhuys verliet in 1866 de krant (32); J. Bruylants werd redakteur (33) en ook Jan van Ryswyck werd aangeworven als vast medewerker (34), zij het met een zekere tegenzin (35).

missie „die zich door haar verslag niet weinig belachelijk gemaakt heeft...”; 16 juli 1864. In één woord, het liberalisme en de vrijzinnigheid verspreiden door middel van de moedertaal, dat was de Vlaamse beweging die de *Koophandel* steunde; hij stelde dag aan dag de Vlaamse strijd voor als lichtverdooving en klerikalisme.

(31) Het bestuur nam op 9 november 1864 kennis van een brief van Wittemans „qui propose diverses mesures relatives au *Koophandel*. Il sera écrit aux divers sous-comités pour leur recommander la presse libérale en général et surtout la presse flamande”. Op 28 oktober 1867 : „Mr Delvaux rend compte de la situation grave du journal le *Koophandel* qui est menacé à ne plus pouvoir continuer à paraître. Il donne également lecture d’une circulaire de MM. Legros et De Deken éditeurs du journal, qui propose la reprise de ce journal.” Er werd beslist dat in afwachting van de te nemen maatregelen, vier leden „feront des démarches chez quelques membres influents de notre parti.” Op 30 oktober 1867 vergaderde het bestuur van de associatie in aanwezigheid van de HH. Mauroy en Jacobs-Beeckmans, leden der kommissie van de *Koophandel*, om de toestand te bespreken; het verslagboek vermeldt geen bijzonderheden. Op 28 februari 1868 werd beslist dat de associatie het verschil zou dragen tussen de abonnementsprijs van 22 F, en de som die sommige plattelands-caféhouders voor het blad zouden willen betalen. Op 18 juni 1868 werd de noodzaak besproken op de *Koophandel* te sturen naar elke gemeente van het arrondissement, waar geen enkele cafébaas geabonneerd was : „Le Comité décide que l’on demandera à certains abonnés du *Koophandel* de mettre leur numéro à la disposition du Comité Central.” Op 12 maart 1870 : „Le comité décide que l’association payera les frais du jugement rendu en cause de Borgers contre De Deken du *Koophandel*.”

(32) Nl. „om te Antwerpen handelaar te worden” en later bediende van de stad; FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, *Biographisch Woordenboek...*, blz. 73. Het bestuur van de associatie nam op 6 september 1866 kennis „d’une lettre de Mr Blockhuys, par laquelle celui-ci fait connaitre au comité la malheureuse position dans laquelle il se trouve, et invoque l’appui de l’Association. Le comité... décide que Mr Blockhuys sera employé par l’association pour le travail des élections prochaines, et que pour l’indemnité on prendra en considération...”

(33) Op 23 mei 1867 werd hij als zodanig vermeld in het verslagboek van de associatie. Volgens FREDERIKS en VAN DEN BRANDEN, *o.c.*, was de toneelschrijver Jan Bruylants (1834-1876) redakteur van de *Koophandel* van 1865 tot bij zijn dood. Dezelfde bron vermeldt ook H. Groesser als medewerker.

(34) Sinds de *Grondwet* begin 1865 was gestaakt, werkte Van Ryswyck geregeld mee aan de *Koophandel*, met ondertekende artikels. *Het Vrije Woord* van 30 september 1866 noemde hem er zelfs de hoofdsteller van. Op 21 mei 1868 schreef F. Delvaux, sekretaris van de liberale associatie, aan Van Ryswyck om hem te verwijten dat hij zijn kontrakt met de *Koophandel* niet naleefde door op dat ogenblik niets te schrijven i.v.m. de verkiezingen; AMVC. Van Ryswyck stierf op 5 juli 1869.

(35) In het bestuur van de liberale associatie deed F. Delvaux op 30 augustus 1866 het voorstel om met het oog op de gemeenteverkiezingen extra-nummers van de *Koop-*

Einde 1874 werd de *Koophandel* hervormd, omdat hij in zijn bestaande toestand niet in staat was om het op te nemen tegen het *Handelsblad* (36).

handel te verspreiden, liever dan een nederlandstalig verkiezingsblad uit te geven. „Monsieur Van Camp croit qu'il y aurait un danger pour le comité de prendre sous sa responsabilité des articles de Van Ryswyck, qui sont peut-être très-bien faits, mais qui émanent d'une personne dont la moralité politique est compromise. Différents membres croient que les observations de Mr Van Camp sont justes jusqu'à un certain point, mais que les articles de Van Ryswyck sont excellents." Het voorstel werd aangenomen.

(36) Op 15 maart, 30 oktober en 27 november 1873 kwam de reorganisatie van de Vlaamse pers ter sprake. Op 8 juni 1874 heette het dat men er nog niet ver mee gevorderd was. Wel was er een vergadering gehouden met de Geuzenbond en de Liberale Vlaamsche Bond; en waren er stappen gezet om een redakteur te vinden, maar zonder resultaat. Een ontwerp van statuten voor een nieuwe maatschappij was in voorbereiding, waarna men het nodige kapitaal zou kunnen verzamelen en verder zoeken naar de redakteur. Het bestuur van de associatie besliste dat, liever dan een weekblad, „un bon journal quotidien pour lutter avec le *Handelsblad*” moest worden beoogd. Op 10 juni 1874 werd besloten een aandenken aan te bieden aan Jacques De Deken, uitgever van de *Koophandel*, uit dankbaarheid voor zijn bewezen diensten. Op 14 november 1874 lezen we tenslotte: „*Presse flamande. Réorganisation du Koophandel* : un capital dépassant 125 000 francs est souscrit. Le notaire Meert s'occupe de la rédaction des statuts de la nouvelles société. — Le *Koophandel* agrandi et reformé paraîtra du 15 décembre au 1er janvier de l'année prochaine.”

BESLUIT

Bij het overzien van deze studie vallen enkele besluiten op die een verder strekkende betekenis lijken te hebben dan voor Antwerpen alleen; die ons inziens alleszins verdienen nagegaan te worden in de andere centra.

Vooreerst een band tussen het unionisme en de radikaal-katolieke koalities van de jaren 1860. De twee bladen die in het liberale kamp de Meetingpartij het meest hebben voorbereid, de *Grondwet* en de *Union Commerciale*, waren organen van post-unionistische liberalen die zich in 1857 vergeefs hadden verzet tegen het antiklerikaal en antikatoeliek radikalisme. Ook aan katolieke zijde was het *Handelsblad* veel meer dan het *Journal d'Anvers* een wegbereider voor de Meeting; het had veel meer bewaard van zijn unionistische traditie dan zijn franstalige kollega.

Bij het slot van ons artikel over *Het einde van het unionisme te Antwerpen* kwamen we tot de vaststelling dat vóór en rond 1850 „de twee meest unionistische dagbladen, *Journal du Commerce* en *Handelsblad*, ook de twee sociaal-voortstrevende waren. En dit uit louter toeval; zij vreesden de godsdiensttwist als een afleiding van de aandacht, waardoor de „werkelijke” belangen, namelijk de sociale, in de schaduw zouden blijven. Ze waren unionistisch, onder andere omdat ze voortstrevend waren” (1). Voor de jaren 1857-1864 stellen we hetzelfde verschijnsel vast. De Meetingpartij en haar geestesgenoten elders in het land verklaarden trouwens dat zij een nieuwe „unie van 1830” wilden tot stand brengen.

Daarnaast moeten we noteren dat ook bij een aantal fel-antiklerikale liberalen het verlangen naar zulk een unie opkwam. Te Antwerpen was het weekblad *La Liberté* (1859-1862) er een orgaan van, dat eveneens krachtig heeft meegeholpen tot het ontstaan van de Meeting.

Een tweede vaststelling die ons inziens verdient in het oog te worden gehouden bij studies over de pers in andere steden, is die van een merklijk verschil in oriëntering tussen de nederlandstalige en de franstalige pers: de eerste was meer radikaal-gericht dan de tweede.

(1) *O.c.*, blz. 242.

Dit verschil valt op tussen de *Grondwet* en de liberale frans-talige bladen, met inbegrip van de *Union Commerciale*. Het was niet geringer tussen het *Handelsblad* en het *Journal d'Anvers*. Zelfs onder de bladen van de firma Outendirck wordt het duidelijk, bij een vergelijking van de *Schelde* en de *Toekomst* met de *Précurseur-Avenir*. Hetgeen wij in de Antwerpse pers lazen aan citaten uit Gentse bladen, geeft ons sterke aanwijzingen dat het daar de *Beurzen-Courant* was die de toon aangaf inzake radikale eisen. Tenslotte is ons uit de lezing van de Brusselse *L'Universel* (1860-1861) gebleken dat dit blad zijn vooruitstrevende strekkingen in grote mate heeft geput uit de *Grondwet*, het *Handelsblad* en de *Beurzen-Courant* (2).

Het progressief karakter van de nederlandstalige pers menen wij als volgt te kunnen verklaren. Enerzijds was het publiek waar zij zich toe richtte direkter geïnteresseerd in een sociale politiek, en wellicht minder in antiklerikalisme, dan het frans-talige publiek in het Vlaamse land. Anderzijds was de Vlaamse beweging, waar deze bladen voorvechters van waren en tot wier leiders hun redakteurs behoorden, op het radikalisme georiënteerd in de hier besproken jaren. Tot 1856 had zij zich overwegend bij het unionisme aangesloten (3). Sindsdien had zij haar eisen opgenomen in een algemeen democratisch programma; de volkstaal verdedigde ze nu als een onderdeel van de volkszaak.

(2) Wij zullen hier breder over uitweiden in onze studie over het ontstaan en de invloed van de Meetingpartij.

(3) Zie L. WILS, *De politieke oriëntering...*

INDEX

- Arnould V., joernalist en politicus : 47
 André : 47
- Barella H., joernalist : 33
 Berré-Gillis, zakenman : 30
 Bilkyn J., Gentse arbeider : 15
 Billiet P., joernalist : 8, 51
 Blockhuys J., joernalist : 50, 51, 52
 Brasseur H., hoogleraar : 9
 Bruylants J., joernalist : 52
- Carton de Wiart A., beheerder : 32, 35, 41
 Catteaux-Wattel, handelaar, gemeenteraadslid : 30
 Charlotte, prinses : 11
 Charras : Frans officier : 11
 Chazal Baron P., generaal, minister : 15, 18, 44
 Coomans J. B., politicus en publicist : 15
 Cogels-Osy Baron J. : 14
- De Baillet, schepen : 26
 De Beucker I. J., bloemist : 14
 De Block, senator : 13
 De Boe A., volksvertegenwoordiger : 50
 De Brouckere, Ch., politicus : 26
 Dechamps A., politicus : 22, 24
 De Cort F., joernalist : 7, 8, 30, 36
 De Craen : 42
 De Decker P., minister : 5, 26, 27, 34
 Defré L., volksvertegenwoordiger : 12
 De Geyter J., letterkundige : 15
 De Deken J., uitgever : 51, 52, 53
 Dela Montagne P. A. : 46, 47
 de Montalembert, graaf : 21
 De Laet J., volksvertegenwoordiger : 49, 50
 Delvaux F., schepen : 50, 52
 Devaux P., politicus : 15, 37
 D'hanis G. : 50, 51
 De Wever H., uitgever : 25, 32, 47
 De Winter J., beheerder : 33, 42, 43
 Dumoulin E., zie Gressin
 Dupont L., joernalist : 26, 28
- Elsen, gemeenteraadslid : 26
 Engels Th., zakenman : 37
- Frère-Orban W., minister : 12, 14, 15, 22, 24, 39, 44, 48
- Garbaldi : 11
 Genard P., archivaris : 48
 Gens E. : 50
 de Gerlache, politicus : 21, 24, 48
 Gerrits L., politicus : 14, 49
 Gheysens X., notaris, gemeenteraadslid : 13, 32
 Greindl, generaal, minister : 34
 Gressin-Dumoulin E., joernalist : 33, 42, 48, 50
 Grisar F., zakenman : 32
 Groesser H., joernalist : 8, 52
- Hagenaes : 51
 Haghe : advocaat : 14, 50
 Hayez J., officier : 15, 44
- Jacobs-Beeckmans : gemeenteraadslid : 50, 52
 Janssens-De Harven : gemeenteraadslid : 14, 32
 Jottrand L., publicist : 12
- Karsman J., zakenman en publicist : 17
 Keym, Brussels handelaar : 48
 Kreglinger A., zakenman : 30
- Lagye G., joernalist : 48
 Langlois J. B., publicist : 36
 Langrand-du Monceau, bankier : 23
 Laurent F., jurist : 43
 Legros, uitgever : 51, 52
 Leopold I : 19, 44
 Lhonneux Detru : 41
 Lynen V., zakenman : 47
 Loos J. F., burgemeester : 9, 15, 19, 20, 29, 30, 41, 47
 Lenaerts H., publicist : 50
- Malou Mgr. : 21
 Maurage, joernalist : 47
 Mauroy, handelaar : 52

Morel A., handelaar : 25
Moyson E., publicist : 10, 11, 15,
30, 36
Napoleon III : 11, 12, 17, 19
Nothomb J. B., minister : 38
Nys K., joernalist : 27, 30
Osy baron J. R., senator : 49
Outendirck A., dagbladeigenaar : 42,
43
Outendirck F., joernalist-dagbladeige-
naar : 14, 16, 25 tot 37, 41 tot 47, 55
Partoes, minister : 12, 38
Pécher Ch., zakenman : 26, 41
Posno B. J., beheerder : 32
Ranscelot J. : 37
Rigelé E., leraar : 51
Rogier Ch., minister : 5, 6, 9, 12, 13,
15, 26, 28, 29, 30, 34 tot 38, 40,
41, 47
Simillion K., joernalist : 30
Schotmans L., drukker-uitgever : 30
Simon H., beheerder : 33
Sleeckx D., letterkundige, joernalist :
26, 28, 29, 30, 33
Teichmann, gouverneur : 38
Tesch, minister : 15, 39
Van Bellingen A. J., schepen : 29

Van Camp A., advokaat, joernalist :
47, 53
Van Couteren, joernalist : 8
Van den Berghe O., Mgr : 49
Van den Broeck V., publicist : 36
Vanden Peereboom, minister : 15
Vanderlinden, schepen : 47
Van der Stichelen, minister : 15
Vandervoort M., flamingant : 12
Van Haesendonck Dr., gemeenteraads-
lid : 14
Van Havre G., senator : 47
Van Kerckhoven P. F., letterkundige :
30
Van Meerbeeck Dr., kandidaat-ge-
meenteraadslid : 14
Van Ostaeyen A., joernalist : 8
Van Put J. C., burgemeester : 14, 42,
43, 47
Van Rijswijck E., joernalist : 8
Van Rijswijck J., joernalist-dagblad-
eigenaar : 7 tot 24, 42, 50, 52
Van Rijswijck L., kandidaat-gemeente-
raadslid : 14
Verhaegen E., reder : 7
Verspreuwen J. F. C., leraar : 30
Veydt L., volksvertegenwoordiger :
32, 37
Wanderpepen, volksvertegenwoordi-
ger : 12
Wilmotte, gemeenteraadslid : 7
Willem I : 10
Wittemans P. J., publicist : 29

INHOUD

Inleiding	3
De politieke achtergrond	5
De <i>Grondwet</i>	7
De liberale pers tot 1858	25
De liberale pers 1858-1860	32
De liberale pers 1860-1863	41
De liberale pers 1863-1864	46
Besluit	54
Index	57

- Bijdragen 11.** **Cahiers 11.**
S. Vervaeck, De samenstelling van de gegoede stand te Mechelen op het einde van de XVIIIe eeuw en in het begin van de XIXe eeuw (1796-1813). Een methodologisch onderzoek. 1960.
fr. 40 (abonnement fr. 34)
- Bijdragen 12.** **Cahiers 12.**
M. De Vroede, De Vlaamse Pers in 1855-56. 1960.
fr. 80 (abonnement fr. 68)
- Cahiers 13.** **Bijdragen 13.**
J. Dhondt & S. Vervaeck, Instruments biographiques pour l'histoire contemporaine de la Belgique. 1960.
fr. 80 (abonnement fr. 68)
- Cahiers 14.** **Bijdragen 14.**
A. Simon, Inventaires d'archives. (Famille Licot. Papiers de Missiessy. Nonciature de Bruxelles. d'Ansembourg. Rédemptoristes (Bruxelles). d'Anethan. de Bethune. 't Serstevens. Evêché de Liège.) 1960.
fr. 60 (abonnement fr. 51)
- Cahiers 15.** **Bijdragen 15.**
Paul Gérin, Bibliographie de l'Histoire de Belgique, 1789-1831. 1960.
fr. 300 (abonnement fr. 255)
- Cahiers 16.** **Bijdragen 16.**
Jacques Willequet, Documents pour servir à l'histoire de la presse belge, 1887-1914; 1961.
fr. 80 (abonnement fr. 68)
- Cahiers 17.** **Bijdragen 17.**
Aloïs Simon, Réunions des Evêques de Belgique, 1868-1883, Procès-Verbaux. 1961.
fr. 160 (abonnement fr. 136)
- Bijdragen 18.** **Cahiers 18.**
H. Balthazar, J. De Belder, J. Hannes, J. Verhelst, Enkele Bronnen voor de sociale Geschiedenis van de XIXe Eeuw, 1961.
fr. 60 (abonnement fr. 51)
- Cahiers 19.** **Bijdragen 19.**
Bertrand Gille, Crise politique et crise financière en Belgique; Lettres adressées à la maison Rothschild à Paris par son représentant à Bruxelles, (1838-1840). 1961.
fr. 390 (abonnement fr. 332)
- Bijdragen 20.** **Cahiers 20.**
Romain van Eenoo, De Pers te Brugge 1792-1914. Bouwstoffen. 1961.
fr. 250 (abonnement fr. 213)
- Cahiers 21.** **Bijdragen 21.**
Aloïs Simon, Evêques de la Belgique Indépendante (1830-1940), Sources d'archives.
fr. 100 (abonnement fr. 85) 1961.

- Bijdragen 22. Cahiers 22.
 Vervaeck, Solange, Enkele bronnen uit de Franse tijd. Hun belang
 voor de sociale geschiedenis. 1962.
- Bijdragen 23. Cahiers 23.
 Van Eenoo, Romain en Vermeersch, Arthur, Bibliografisch re-
 pertorium van de Belgische pers 1789-1914. 1962.
- Cahiers 24. Bijdragen 24.
 M. Colle-Michel, Les Archives de la s.a. Métallurgique d'Espérance-
 Longdoz des origines à nos jours. 1962.
- Cahiers 25. Bijdragen 25.
 Caulier-Mathy, Nicole, Statistiques de la province de Liège sous
 le régime hollandais. 1962.
- Bijdragen 26. Cahiers 26.
 Wils, Lode, De liberale Antwerpse dagbladen : 1857-1864.
 1962.
- Bijdragen 27. Cahiers 27.
 Wouters, Hubert, Dokumenten betreffende de geschiedenis der
 arbeidersbewegingen : 1830-1850. 1962.

- Mémoires I. Verhandelingen I.
 R. Devleeshouwer, Les Belges et le danger de guerre (1910-1914).
 1958. fr. 160 (abonnement fr. 140)
- Verhandelingen II. Mémoires II.
 D. De Weerd, De Gentse textielbewerkers en arbeidersbeweging
 tussen 1866 en 1881. Bijdrage tot de sociale geschiedenis van Gent.
 1959. fr. 140 (abonnement fr. 120)
- Mémoires III. Verhandelingen III.
 Colette Lebas, L'union des catholiques et des libéraux de 1839 à
 1847. Etude sur les pouvoirs exécutif et législatif. 1960.
 fr. 260 (abonnement fr. 225)
- Verhandelingen IV. Mémoires IV.
 Romain Van Eenoo, Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeiders-
 beweging te Brugge (1864-1914). 1959.
 fr. 200 (abonnement fr. 170)

ÉDITIONS NAUWELAERTS
 LEUVEN-LOUVAIN

BÉATRICE-NAUWELAERTS
 PARIS